

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІСТОРИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН**

**Кваліфікаційна робота
магістра**

**на тему «Форми та методи державної пропаганди в Іспанії та Португалії
у 30-х – 70-х рр. XX ст. : порівняльний аналіз»**

Виконала: магістрантка 2 курсу, групи 8.0329-і
спеціальності 032 історія та археологія
освітньої програми: історія
Бачинська Юлія Вячеславівна

Керівник: доцент кафедри всесвітньої історії та
міжнародних відносин, доцент, к.і.н.
_____ Казакова О.М.

Рецензент: доцент кафедри всесвітньої історії та
міжнародних відносин, доцент, к.і.н.
_____ Білоножка С.В.

м. Запоріжжя
2020 рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	8
1.1. Наукова розробка проблеми.....	8
1.2. Джерельна база та методи дослідження.....	15
РОЗДІЛ 2. ІДЕОЛОГІЯ ТА ПРОПАГАНДА ЗА ЧАСІВ РЕЖИМУ А. САЛАЗАРА	19
2.1. Ідеологічні засади режиму А. Салазара та їх еволюція.....	19
2.2. Політика здійснення пропагандистського впливу.....	26
РОЗДІЛ 3. ІДЕЙНА ДОКТРИНА РЕЖИМУ Ф. ФРАНКО І ЇЇ ВПЛИВ НА ЗДІЙСНЕННЯ ПРОПАГАНДИ	37
3.1. Трансформація ідеології франкізму у пропагандистській риторичній режиму.....	37
3.2. Методи здійснення пропаганди.....	45
РОЗДІЛ 4. ПОРІВНЯННЯ ФОРМ ТА МЕТОДІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРОПАГАНДИ РЕЖИМІВ А. САЛАЗАРА І Ф. ФРАНКО	54
4.1. Співпраця режимів А. Салазара і Ф. Франко у політичній площині.....	54
4.2. Спорідненість режимів А. Салазара і Ф. Франко у пропаганді.....	61
4.3. Співпраця режимів Ф. Франко і А. Салазара у культурній сфері.....	68
ВИСНОВКИ	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	76

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет історичний

Кафедра всесвітньої історії та міжнародних відносин

Освітній рівень другий (магістерський)

Спеціальність 032 історія та археологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

**Завідувачка кафедри всесвітньої історії
та міжнародних відносин**

Маклюк О.М.

« _____ » _____ 20 ____ року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ
Бачинській Юлії Вячеславівні

1. Тема роботи: Форми та методи державної пропаганди в Іспанії та Португалії у 30-х – 70-х рр. XX ст. : порівняльний аналіз

Керівник роботи: к.і.н., доцент Казакова О.М.,

Затверджена наказом ЗНУ від 30 квітня 2020 року № 505-с

2. Строк подання студентом роботи 10 грудня 2020 року.

3. Вихідні дані до роботи: Взаимоотношения между членами Объединенных Наций и Испанией. Резолюции 1-й сессии (1946 год). 39 (I). URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/39%28I%29> (дата звернення: 15.05.2020); Lei n.º 1941, de 11 de Abril de 1936. Diário do Govêrno. 1936, 11 de Abril. P. 411-413. URL: <https://dre.pt/application/file/690288> (дата звернення: 12.05.2020); Boletín Oficial del Estado. Madrid, 1948 – 1959. URL: <https://www.boe.es/buscar/gazeta.php> (дата звернення: 12.05.2020); Decreto de 21 de marzo de 1952 por el que se crea la Junta de Clasificación y Censura de películas cine matográficas. Departamento: Ministerio de Información y Turismo. Boletín Oficial del Estado. Núm. 91, p. 1439. URL: <https://www.boe.es/buscar/gazeta.php> (дата звернення: 16.05.2020); Sanz Hernando C., Cabrera A. Franco en Portugal: la revitalización de los mitos franquistas para romper el cerco internacional. *Tripodos*. 2019. № 44. P. 187–201; Almuiña Fernández C. España y Portugal: tan cerca geográficamente y tan lejos históricamente. *La Albolafia: Revista de Humanidades y Cultura*. 2014. № 1. P. 137–146.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити): визначити стан наукової розробки означеної теми кваліфікаційної роботи, джерельну базу та методи дослідження; проаналізувати історичні передумови формування основних ідеологічних положень режимів Ф. Франко і А. Салазара та їх еволюцію; дослідити специфіку діяльності пропагандистської системи, форми та методи державної пропаганди, використовувані в Іспанії та Португалії в 30-70-х рр. XX ст.; виявити спільні риси ідеології та методів пропаганди режимів Ф. Франко та А. Салазара, характер та рівні їх співпраці.

5. Перелік графічного матеріалу: фотоматеріали і плакати, які використовувались в пропагандистських цілях.

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Завдання видала	Завдання прийняла	Дата
		Підпис	Підпис	
1	Казакова О.М., доцент			19.05.2020
2	Казакова О.М., доцент			02.09.2020
3	Казакова О.М., доцент			25.09.2020
4	Казакова О.М., доцент			15.10.2020

7. Дата видачі завдання 06.05.2020.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Вступ	06.05.2020-19.05.2020	<i>виконано</i>
2	РОЗДІЛ 1. Стан наукової розробки, джерельна база та методи дослідження	19.05.2020-07.06.2020	<i>виконано</i>
3	РОЗДІЛ 2. Ідеологія та пропаганда за часів режиму А. Салазара	02.09.2020-25.09.2020	<i>виконано</i>
4	РОЗДІЛ 3. Ідейна доктрина режиму Ф. Франко і її вплив на здійснення пропаганди	25.09.2020-15.10.2020	<i>виконано</i>
5	РОЗДІЛ 4. Порівняння форм та методів державної пропаганди режимів А. Салазара і Ф. Франко	15.10.2020-31.10.2020	<i>виконано</i>
6	Висновки	01.11.2020-10.11.2020	<i>виконано</i>

Студент

_____ Бачинська Ю.В.
(підпис)

Керівник роботи (проекту)

_____ Казакова О.М.
(підпис)

Нормоконтролер

_____ Черкасов С.С.
(підпис)

ФОРМИ ТА МЕТОДИ ДЕРЖАВНОЇ ПРОПАГАНДИ В ІСПАНІЇ ТА ПОРТУГАЛІЇ У 30-х – 70-х РР. ХХ СТ. : ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

Категорії та поняття, що найчастіше зустрічається у роботі: пропаганда, ідеологія, режим, форми, методи, франкізм.

Кваліфікаційна робота складається з 89 сторінок, містить 144 джерела, монографії і статті.

Об’єкт дослідження: режими Ф. Франко і А. Салазара та їх прояви.

Предмет дослідження: порівняльний аналіз форм та методів державної пропаганди в Іспанії та Португалії (30–70-х рр. ХХ ст.).

Мета роботи: здійснити на основі джерел та літератури порівняльний аналіз форм та методів державної пропаганди в Іспанії та Португалії (30–70-х рр. ХХ ст.) для виявлення подібних та відмінних рис як прояву політичної та культурної специфіки Піренейського півострова.

Для досягнення цієї мети постає необхідним виконання комплексу наступних науково-дослідних завдань:

- 1) визначити стан наукової розробки означеної теми кваліфікаційної роботи, джерельну базу та методи дослідження;
- 2) проаналізувати історичні передумови формування основних ідеологічних положень режимів Ф. Франко і А. Салазара та їх еволюцію;
- 3) дослідити специфіку діяльності пропагандистської системи, форми та методи державної пропаганди, використовувані в Іспанії та Португалії в 30–70-х рр. ХХ ст.;
- 4) виявити спільні риси ідеології та методів пропаганди режимів Ф. Франко та А. Салазара, характер та рівні їх співпраці.

Новизна роботи полягає у дослідженні регіональної культурної та політичної специфіки Піренейського півострова, її впливу на вибір форм та методів пропаганди, їх змістовне наповнення; виділено подібні та відмінні риси ідеологічних доктрин, узагальнено форми та методи здійснення пропаганди.

Автором запропоновано використання синтетичного підходу до вирішення проблем, що лежать на стику різних розділів історії та дисциплін.

Основні висновки, до яких дійшов автор:

по-перше, виникнення режимів Ф. Франко та А. Салазара має загальноєвропейський та національний історичний контекст: подолання системної державної кризи, проведення модернізації і вихід із кризи, спричиненої Великою депресією;

по-друге, ідеологія та здійснення пропагандистського впливу режимами Ф. Франко та А. Салазара, їх співпраця пройшли три етапи розвитку;

по-третє, для пропагандистського впливу режимів Ф. Франко та А. Салазара характерні важливість релігійного фактора, націоналізм, корпоративізм, антикомунізм, апеляція до славетного минулого і традицій, «імперський комплекс» та формування культу особи;

по-четверте, як свідчать результати порівняння державної пропаганди в Іспанії та Португалії (30–70-х рр. XX ст.), режими Ф. Франко та А. Салазара використовували подібні форми та методи пропагандистського впливу. Це свідчить про специфіку культурно-історичного та політичного розвитку держав Піренейського півострова, що відобразилось в ідеологічних та пропагандистських механізмах.

THE FORMS AND METHODS OF STATE PROPAGANDA IN SPAIN AND PORTUGAL IN THE 1930s – 70s : COMPARATIVE ANALYSIS

Key words: propaganda, ideology, regime, forms, methods, Francoism.

Qualification work consists of 89 pages, contains 144 sources, monographs and articles.

The research object: the regimes of F. Franco and A. Salazar and their manifestations.

The research subject: comparative analysis of forms and methods of state propaganda in Spain and Portugal (30–70ies of the XX century).

The aim: to carry out a comparative analysis of forms and methods of state propaganda in Spain and Portugal (30–70ies of the twentieth century) on the basis of sources and literature to identify similarities and differences as a manifestation of political and cultural specifics of the Iberian Peninsula.

To achieve this goal it is necessary to perform a set of the following the research objectives:

1) to determine the state of scientific development of the specified topic of qualification work, source base and research methods;

2) to analyze the historical preconditions for the formation of the main ideological positions of the regimes of F. Franco and A. Salazar and their evolution;

3) to study the specifics of the propaganda system, forms and methods of state propaganda used in Spain and Portugal in the 30–70ies of the twentieth century;

4) to identify common features of ideology and methods of propaganda of the regimes of F. Franco and A. Salazar, the nature and levels of their cooperation.

The novelty of the work lies in the study of the regional cultural and political specifics of the Iberian Peninsula, its influence on the choice of forms and methods of propaganda, their content; similar and distinctive features of ideological doctrines are highlighted, forms and methods of propaganda are generalized. The author proposes the

use of a synthetic approach to solving problems that lie at the junction of different sections of history and disciplines.

The main conclusions reached by the author:

firstly, the emergence of the regimes of F. Franco and A. Salazar has a pan-European and national historical context: overcoming the systemic state crisis, modernization and overcoming the crisis caused by the Great Depression;

secondly, the ideology and propaganda influence of the regimes of F. Franco and A. Salazar, their cooperation went through three stages of development;

thirdly, the propaganda influence of the regimes of F. Franco and A. Salazar is characterized by the importance of the religious factor, nationalism, corporatism, anti-communism, appeal to the glorious past and traditions, «imperial complex» and the formation of a cult of personality;

fourth, as shown by the results of a comparison of state propaganda in Spain and Portugal (30–70ies of the twentieth century), the regimes of F. Franco and A. Salazar used similar forms and methods of propaganda. This testifies to the specifics of cultural, historical and political development of the Iberian Peninsula, which is reflected in ideological and propaganda mechanisms.

ВСТУП

Актуальність теми. Контроль над суспільними настроями, вплив на світогляд громадян – мета багатьох державних діячів, які опинилися при владі. Пропаганда – засіб впливу на свідомість людей, який використовувався в різних історичних епохах та державах, і довів свою ефективність у досягненні мети по формуванню стійких переконань. XX ст. вивело на історичну арену цілу плеяду тоталітарних та авторитарних режимів, які дають широкий діапазон прикладів пропагандистського впливу. В наш час – на початку XXI ст. це питання загострилось завдяки переповненню інформаційного простору та інформаційним війнам, що ускладнює фільтрацію інформації.

Дослідження державної пропаганди на прикладі Іспанії та Португалії 30-х – 70-х рр. XX ст. дозволяє проаналізувати загальні принципи ідеологічного впливу, форми та методи пропагандистського впливу, їх кореляцію із зовнішньо- та внутрішньополітичними викликами. Аналіз подібних та відмінних ідеологічних установок, механізмів пропагандистського впливу, співпраці режимів Ф. Франко та А. Салазара дозволяє зробити висновок про існування характерних рис культури та політичного життя держав Піренейського півострова. Синтез дозволяє глибше дослідити історичні передумови формування ідеології франкізму та режиму «Нової держави», вирішення яких проблем державного та суспільного розвитку вони ставили собі за мету.

Дана робота на основі порівняльного аналізу виводить загальні принципи здійснення пропаганди та специфіку в конкретних історичних умовах Іспанії та Португалії.

Дана робота може розширити дослідницьке поле з проблематики пропаганди, використання прийомів і технік маніпулятивного впливу, обрання форм та методів, які забезпечують ефективний вплив з огляду на культурно-історичний контекст. Дослідження розкриває проблему використання пропаганди авторитарними режимами Ф. Франко і А. Салазара з метою легітимізації, консолідації суспільства,

обґрунтування необхідності їх перебування при владі та дотримання обраного шляху розвитку.

Приклади переходу від авторитаризму до демократії, подолання досвіду придушення громадянських свобод та свободи слова, зокрема, становить надзвичайний інтерес для України. Так само, як і подолання стереотипів та ідеологічно забарвлених кліше, сформованих пропагандою, які все ще циркулюють в суспільній свідомості.

Але в першу чергу актуальність цієї проблематики для України пояснюється обставинами війни, яка триває з 2014 року і точиться на «інформаційному фронті» також. Інформаційна війна, з якою стикнулася Україна, виявила необхідність розуміння механізмів здійснення пропаганди і які суспільні уявлення вона використовує для більш ефективного впливу та укорінення певних поглядів.

Протидія України агресивній пропагандистській кампанії, дискредитації та формуванню негативного іміджу, а також зусиллям по розпалюванню ненависті всередині суспільства, змусили її звернутись до дослідження історичних прикладів пропаганди авторитарних режимів. Вивчення форм та методів пропаганди, цільової аудиторії та наслідків пропагандистського впливу дає можливість передбачити можливі кроки опонуючої сторони в цьому напрямку та вибудувати власну стратегію протидії ворожій пропаганді.

Об'єкт дослідження: режими Ф. Франко і А. Салазара та їх прояви.

Предмет дослідження: форми та методи державної пропаганди в Іспанії та Португалії (30-70-х рр. XX ст.).

Мета роботи: здійснити на основі джерел та літератури порівняльний аналіз форм та методів державної пропаганди в Іспанії та Португалії (30-70-х рр. XX ст.) для виявлення подібних та відмінних рис як прояву політичної та культурної специфіки Піренейського півострова.

Для досягнення цієї мети постає необхідним виконання комплексу наступних науково-дослідних завдань:

1) визначити стан наукової розробки означеної теми кваліфікаційної роботи, джерельну базу та методи дослідження;

2) проаналізувати історичні передумови формування основних ідеологічних положень режимів Ф. Франко і А. Салазара та їх еволюцію;

3) дослідити специфіку діяльності пропагандистської системи, форми та методи державної пропаганди, використовувані в Іспанії та Португалії в 30-70-х рр. XX ст.;

4) виявити спільні риси ідеології та методів пропаганди режимів Ф. Франко та А. Салазара, характер та рівні їх співпраці.

Хронологічні рамки даної роботи охоплюють 1930-1970-ті роки. Оскільки метою дослідження є порівняльний аналіз форм та методів державної пропаганди в Іспанії та Португалії, хронологічні межі корелюються з періодами зміни політичної влади в означених державах, які не є ідентичними. Вибір нижньої хронологічної межі дослідження обумовлений встановленням у Португалії в 1932 р. режиму «Нової держави» на чолі з А. Салазаром та завершенням Громадянської війни 1936-1939 рр. в Іспанії і встановленням режиму Ф. Франко. Встановлення та інституалізація цих режимів пов'язана із впровадженням їх ідеології на державному рівні та формуванням пропагандистської системи. Верхня хронологічна межа обумовлена поваленням режиму «Нової держави» в 1974 р. внаслідок Революції гвоздик і демонтажем франкістського режиму в 1975 р. зі смертю його очільника – Ф. Франко. Іноді ми виходимо за хронологічні рамки для пояснення історичних процесів, що входять до об'єкта дослідження.

Територіальні межі роботи включають територію Іспанії та Португалії в сучасних кордонах, що обумовлено поставленими науково-дослідними завданнями.

Наукова новизна одержаних результатів: проаналізовано та систематизовано форми та методи здійснення пропаганди, які використовувались режимами Ф. Франко та А. Салазара.

В даному дослідженні уточнено структуру і принципи функціонування пропагандистської системи, проаналізовано принципи здійснення пропаганди, на які характерні риси іспанського та португальського суспільства вона спиралась, які завдання була покликана виконувати. Завдяки систематизації та узагальненню матеріалів, що стосуються політичної історії, ідеології, культурології та психології

вдалось дослідити державну політику Іспанії та Португалії зі здійснення пропаганди, її ідеологічні засади, гнучкість у виборі форм та методів, адаптивність до внутрішньо- та зовнішньополітичних умов.

На основі порівняльного аналізу досліджено регіональну культурну та політичну специфіку Піренейського півострова, її вплив на вибір форм та методів пропаганди, їх змістовне наповнення; виділено подібні та відмінні риси ідеологічних доктрин, узагальнено форми та методи здійснення пропаганди. Автором запропоновано використання синтетичного підходу до вирішення проблем, що лежать на стику різних розділів історії та дисциплін.

Теоретичне значення роботи полягає у можливості застосування її основних положень та висновків для подальшої розробки тем специфіки культурного та політичного життя в Іспанії та Португалії 30-70-х рр. ХХ ст., особливостей культурно-історичного розвитку Піренейського півострова, кореляції змін в ідеології та функціонуванні пропагандистських систем. Основні положення та висновки даної роботи можуть використовуватись для розробок ґрунтовних досліджень з історії здійснення пропаганди: впливу історичних умов та національних особливостей на обрання форм, методів, ідеологічне наповнення пропаганди.

Практичне значення дослідження полягає у можливості використання його основних положень та результатів для викладання історії Іспанії та історії Португалії, культурології, політології та регіоналістики; при написанні наукових робіт присвячених цій тематиці.

Апробація роботи. Висновки та основні положення дослідження знайшли відображення у виступі та публікації на XIII університетській науково-практичній конференції студентів, аспірантів і молодих учених «МОЛОДА НАУКА-2020» [43], в публікації у фаховому науковому журналі «Гілея» [51].

Структура роботи підпорядкована меті та завданням дослідження. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, 4 розділів (9 підрозділів), висновків, списку використаних джерел та літератури (144 найменувань). Обсяг основної

частини роботи складає 73 сторінки комп'ютерного тексту, загальний обсяг магістерської роботи – 89 сторінок.

РОЗДІЛ 1

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Наукова розробка проблеми

Актуальність досліджуваної теми полягає в аналізі форм і методів пропаганди, які використовуються і в сучасному світі з метою впливу на суспільство. Для здійснення історіографічного аналізу використовувався підхід за принципом поділу на вітчизняну та зарубіжну історіографії, проблемний підхід.

Розвиток в Україні іспаністики та португалістики відбувається уповільнено, в багатьох аспектах продовжуючи тематику досліджень, закладену ще за радянського періоду. Наукові дослідження з історії Іспанії та Португалії, побудовані на нових підходах та історіографічних концепціях, виведення їх на новий методологічний рівень – один із перспективних напрямків розвитку європейських студій в українській історіографії.

Загальмований розвиток вітчизняної іспаністики обмежує коло історичних досліджень темами, які мало стосувались періоду існування в Іспанії режиму Ф. Франко. Вивченням цього періоду іспанської історії в українській історіографії займається обмежене коло істориків, які спеціалізуються на дослідженні ідеологічних основ, внутрішньої політики франкістського режиму та їх трансформації. Поза полем досліджень лишається проблематика діяльності державного пропагандистського апарату, формулювання пропагандистських установок та їх реалізації на практиці.

Дослідження історії Португалії у вітчизняній науці знаходиться в зародковому стані. Перевага надається вивченню періоду після повалення режиму «Нової держави» внаслідок Революції гвоздик в 1974 р., розробляється тематика діяльності української діаспори, укладу життя українських трудових мігрантів у Португалії та міграційної політики цієї держави.

Іваницька О. П. [49] працює в напрямку дослідження історії Іспанії ХХ ст., є засновницею школи іспаністики, яка виникла на базі Київського міжнародного

університету. Дослідниця з 1982 р. з перервами працює у Вінницькому педагогічному університеті. Докторська дисертація «Франкістська Іспанія. 1939-1975 рр.» визначила основний напрямок наукових розробок автора. В її науковому доробку є багато статей та розвідок, присвячених визначеному періоду, а ґрунтовна монографія «Франко – каудильйо Іспанії» підбиває підсумок багаторічної кропіткої праці з дослідження франкістського режиму.

Використовуючи багату джерельну базу Іваницька О. П. розробила концепцію, згідно якої франкістський режим класифікується як авторитарний, на відміну від класифікації радянських та більшої частини російських науковців, які визначають його як фашистський. Акцентується увага на адаптивності режиму до нових обставин і здатності до корегування політичного курсу. Ф. Франко виступає державним діячем, який послуговувався принципами політичної доцільності та прагматизму, забезпечивши реформування економіки і створивши передумови для переходу до демократії та мирного транзиту влади. Продовжують розробку окресленого напрямку досліджень та концепції Іваницької О. П. її учні: Павлишена Ю. В. [55] та Годлевська В. Ю. [46].

Політична історія Іспанії періоду режиму Ф. Франко досліджується Іваницькою О. П., Павлишеною Ю. В. та Годлевською В. Ю. Розглянуте коло питань стосується внутрішньополітичного розвитку франкістського режиму, визначеного ним курсу соціальної та гуманітарної політики з позицій загальноісторичного розвитку Іспанії та культурних норм і традицій її суспільства. Важливе значення надається розкриттю ролі особистості в історії – впливу Ф. Франко на державні процеси та його особистій ролі у визначенні напрямку розвитку Іспанії.

Українська та російська іспаністика почали формуватись ще за радянського періоду, що вплинуло на концептуальні засади та їх подальший розвиток. Радянські дослідники були обмежені рамками доктрини марксизму-ленінізму, продовжуючи офіційну державну практику таврування франкістського режиму як фашистського. В рамках досліджень аналізувалась генеза націоналістичних політичних рухів в Іспанії, становлення франкістського режиму та його внутрішня політика.

Натомість, позитивну оцінку отримували дії комуністів та соціалістів у боротьбі з режимом Ф. Франко та у перехідний етап після припинення його існування. Вони позиціонувались як представники прогресивних сил, які опікуються інтересами простого народу.

Ідеологічна заангажованість радянських дослідників проявлялась у зведенні політичного протистояння та Громадянської війни в Іспанії до боротьби зашкарублої диктатури та прогресивних сил, які дбали лише про добробут народу та побудову справедливого суспільного ладу. Протистояння двох полярних політичних таборів в Іспанії екстраполювалось на глобальне протистояння СРСР і Заходу. Одним із найавторитетніших радянських іспаністів є Пожарська С. П. [57], яка спеціалізувалась на дослідженні політичної історії Іспанії за часів режиму Ф. Франко.

Радянська історіографія на перший план висувала дослідження політичної історії, оскільки цей аспект з точки зору ідеологічного протистояння давав найбільше прикладів для спекуляцій. Дослідження теми пропаганди не велось, адже на прикладі франкістського режиму могли розкритись непривабливі сторони радянської дійсності.

Російська історіографія не займається масштабними дослідженнями ідеології та пропаганди франкістського режиму, продовжуючи лінію радянської історіографії із заглиблення в політичну історію. Ця тематика не сформувалась як самостійний напрямок, а лише побіжно розглядалась як частина ширших політичних або культурних процесів. Дослідженням загальноісторичного контексту появи франкістського режиму, тоталітарних та авторитарних режимів ХХ ст., політичної історії Іспанії та Громадянської війни 1936-1939 рр. займаються російські іспаністи Пожарська С. П., Волкова Г. І., Гранцева К. О., Драбкін Я. С., Креленко Д. М. [57; 45; 47; 48; 52]. У фокусі уваги опинились ідеологічні засади та політичні практики режиму Ф. Франко, етапи їх формування. Філатов Г. А. [62] аналізує формування ідеологічної системи франкізму та її складових, використання форм та методів здійснення пропаганди.

У наукових розвідках російських іспаністів домінує тематика, покликана вирішити питання генези франкізму та його унікальності серед подібних авторитарних режимів. Однак виразним залишається вплив радянської історіографії із наративом ототожнення націоналістичних та консервативних сил, які об'єднались довкола постаті Ф. Франко, із фашистськими рухами. З іншого боку, вони визнають його політичну гнучкість та прагматизм, здатність до реформування.

Рибіна Н. В. [59] зосереджується на політичних передумовах появи франкізму та періоді його становлення, аналізує використовувані ним методи пропаганди та проводить аналогії із нацистським та фашистським тоталітарними режимами. У наукових розвідках Федорова А. Ю. [60] досліджується використання репресивного апарату під час Громадянської війни обома сторонами конфлікту і його функціонування за режиму Ф. Франко. Особлива роль відводиться впливу пропаганди на розпалювання ненависті до протиборчої сторони. Василенко Ю. В. [44] аналізує ідеологічні складові націоналістичних та консервативних політичних рухів Іспанії. Наукові розробки Протасенко С. В. [58] розкривають питання ідеологічних складових франкізму та проблему коректності їх ототожнення із фашистською ідеологією. Проблематика дослідження іспанського менталітету, національних стереотипів та архетипів знайшла відображення у статті Хіміча Г. О. [65].

Розвідки з португальської історії в радянській історіографії були започатковані в 60-х рр. ХХ ст. і пов'язувались з міждисциплінарністю португалістики, яка займалась лінгвістичними дослідженнями. Хазанов А. М. [64] – радянський та російський історик, який спеціалізується на вивченні історії португаломовних країн. Велика кількість його наукових робіт присвячена історії Португалії від становлення до припинення існування у якості колоніальної імперії, а також періоду авторитарного режиму А. Салазара. Переважна більшість досліджень інших науковців була присвячена історії португаломовних країн та їх взаємовідносинам із Португалією. Також досліджувався португальський колоніалізм та його наслідки для розвитку колонізованих територій. Та попри

основну спеціалізацію, деякі наукові розробки дослідників були присвячені історії Португалії періоду становлення режиму «Нової держави».

Велика кількість наукових розробок з досліджуваної теми, а також об'ємна джерельна база склалися в іспанській історіографії. Форми та мети пропаганди франкістського режиму досліджуються іспанськими істориками в широкому культурному контексті, враховуючи аспекти менталітету, культурних норм суспільства, регулювання з боку державного апарату, ідеології та політичного розвитку. Оскільки для іспанських науковців дослідження цього кола питань є частиною національної історіографії, проблема пропаганди режиму Ф. Франко розглядається комплексно у контексті взаємодії державної влади, суспільства, сфери мистецтва і комунікацій.

В сучасній іспанській історіографії не виробилось загального підходу до вивчення періоду існування режиму Ф. Франко та його історичної оцінки. Ця тема є предметом широких дискусій як у суспільстві, так і в науковому співтоваристві. Тому питання ідеології, пропаганди, їх впливу на розвиток суспільства знаходяться під особливою увагою. В іспанській історіографії виробилось три магістральних підходи до вирішення цієї проблематики.

Перша історіографічна течія виступає із позицій типологізації режиму Ф. Франко як фашистського, наголошуючи на його мілітаристській, антигуманній та репресивній сутності. Принципи другої полягають у поясненні негативних рис режиму Ф. Франко історичними обставинами, у якому йому доводилось існувати. Представники цієї течії на перший план своїх досліджень виносять економічні успіхи режиму, зростання рівня життя громадян та зростання впливу Іспанії на міжнародній арені. Третя історіографічна течія представлена концепцією консенсусу та політики примирення: намагання відійти від необхідності зайняти одну із двох непримиренних позицій. Науковці, які працюють на її засадах, ставлять за мету випрацювати «інтегративний підхід», який враховує всі аспекти, пов'язані з діяльністю франкістського режиму.

Монографія Антоніо Казорло Санчеса [76] присвячена дослідженню питання соціального аспекту внутрішньої політики франкістського режиму. Наукові

дослідження Сабін Родрігеса Х.М., Санс Ферреруели Ф., Монтес Фернандеса Ф.Х. [126; 128; 113] присвячені розробці тематики еволюції іспанського кінематографу за умов тиску з боку пропагандистського апарату та католицької церкви. Ботрел Х.-Ф. [69] піддає аналізу засади цензури та державного контролю над літературним процесом в Іспанії в період існування франкістського режиму.

Коллективна монографія під редакцією Ракель Меріно Альварес «Переклад та цензура в Іспанії (1939-1985). Дослідження корпусного сліду: кіно, оповідання, театр» [136] охоплює широкий спектр документальних джерел, які стосуються здійснення пропаганди, механізмів, які використовувались для залучення мистецтва до цього процесу. Науковий доробок цілої плеяди авторів дозволяє глибше дослідити практичну реалізацію державної політики із імплементації її офіційної ідеології у суспільне життя.

В іспанській історіографії дослідження пропаганди в Португалії в період існування режиму «Нової держави» представлені лише в контексті співпраці з режимом Ф. Франко – за переважання політичних та ідеологічних аспектів. Тіскар Сантьяго М. Х. [134] дає характеристику двостороннім відносинам Іспанії та Португалії через призму еволюції форм співпраці режимів Ф. Франко і А. Салазара у воєнно-політичній сфері, а також окремо торкається «колоніального питання» в іспано-португальських відносинах. Санчес Сарвейо Х. – іспанський історик, який спеціалізується на вивченні історії Португалії в період режиму А. Салазара та переходу до демократичних засад після Революції гвоздик, деколонізації Португалії та її двосторонніх відносин з Іспанією. Пена Родрігес А. [117] аналізує принципи побудови взаємовідносин між двома піренейськими авторитарними режимами 30-70-х рр. ХХ ст.: дипломатичні, ідеологічні, пропагандистські аспекти.

Португальська історіографія виробила більш узгоджений підхід до оцінки режиму «Нової держави», ніж іспанська – франкістського режиму. Основні дискусії точаться довкола питання його типологізації: чи коректним буде віднесення до фашистських режимів. Детально досліджені історичні передумови появи режиму «Нової держави», механізми його інституалізації, ідеологічні, економічні та соціально-політичні програмні засади. Значна кількість наукових розвідок

присвячена ідеології режиму А. Салазара та його генезі, окремим ідеологічним постулатам та їх практичному втіленню на прикладі використання різноманітних форм та методів пропаганди.

Баретто Х. зосереджує свою увагу на здійсненні цензури впродовж існування режиму «Нової держави», державному регулюванні та механізмах забезпечення ефективності цього впливу. Коста Пінто А. [80] досліджує соціально-політичні передумови встановлення режиму А. Салазара, його ідеологічну основу та політичну платформу. Ще одним його досягненням є ґрунтовне дослідження витоків концепції лузотропікалізму: ідеологічні, внутрішньо- та зовнішньополітичні чинники. Калдейро А. М. [73] – португальський історик, автор розлогіх дослідницьких робіт з тематики португальської колонізації. У своїй статті він аналізує процес появи партії Національний союз: передумови формування режиму А. Салазара, ідеологічні основи партії, етапи її створення, організаційні питання зі створення партійної мережі.

Ліра С. [108] у своїй роботі «Португальське мистецтво ХХ ст.» досліджує впливи офіційної ідеології на розвиток мистецтва, політики режиму «Нової держави» щодо залучення мистецтва до здійснення пропаганди.

Португальські науковці, які займаються вивченням ідеології режиму А. Салазара роблять акцент на історичних передумовах та політичній складовій процесу – запозиченнях та взаємовпливах консервативних та націоналістичних політичних сил Португалії. Також проводяться пошук аналогій та спільних типових рис режиму «Нової держави» із іншими європейськими авторитарними і тоталітарними режимами означеного періоду. Питання подібності рис ідеології режимів Ф. Франко і А. Салазара, їх співпраці в цій сфері не входять до сфери їх вивчення, адже сама постановка такого питання в португальській історіографії не знайшла сприяння серед актуальних досліджень з цієї проблематики.

Проблематиці дослідження пропаганди присвячували свої роботи Куарешма Л., до Кармо Пісарра М., Феррас де Матос П., Кунха П., дос Сантос Г., Друмонд М. [122; 85; 90; 81; 88; 89]. Аналізувались форми та методи здійснення пропаганди, ідеологеми, які в них закладалися. В сферу вивчення потрапляли

культурний та політичний аспекти діяльності пропагандистської системи, її засадничі концепції, структура та механізми впливу на мистецтво, спорт, освіту та інші важливі сфери суспільного життя.

Історіографія, присвячена питанню форм та методів державної пропаганди, зосереджується на питаннях ідеології, історичних передумов формування режимів А. Салазара і Ф. Франко, їх внутрішньо- та зовнішньополітичній діяльності. Дана робота пропонує багатофакторний підхід, узагальнює пропагандистські методи режимів Ф. Франко і А. Салазара.

Потребує уточнення вплив культурно-історичного розвитку держави на вибір форм та методів пропаганди, які будуть дієвими для конкретного суспільства. Порівняння дозволяє краще усвідомити сьогоденні форми та методи пропаганди.

1.2. Джерельна база та методи дослідження

Джерельна база є достатньою для виконання поставлених завдань даної роботи, містить чотири групи джерел. Джерела законодавчого характеру дають можливість визначити державну систему управління пропагандистською системою. Аудіовізуальні джерела дають інформацію про форми та методи впливу через аудіовізуальні засоби.

Зображальні джерела дають вихідні дані для аналізу використання зображень зі шкільних підручників, фотографій та плакатів з метою пропаганди. Джерела особистого походження дозволяють проаналізувати суб'єктивну оцінку державними діячами впроваджуваної ними політики.

Вирішення поставлених в роботі завдань забезпечено достатньою кількістю джерел. Джерела законодавчого характеру дозволяють встановити методи правового регулювання діяльності закладів культури і мистецтва, описати бюрократичну систему такого регулювання, описати заходи впливу зі сторони міжнародного співтовариства та сферу двосторонніх відносин Іспанії та Португалії за режимів Ф. Франко та А. Салазара.

Однією з найповніших та інформативніших груп джерел, використаних у даній роботі є архів офіційних документів «Boletín Oficial del Estado» (BOE) [17]. Він являє собою офіційний друкований орган іспанського уряду, веде свою історію

з 1661 р. і до сьогодні. На його сторінках публікувались законодавчі акти, міжнародні договори, посадові призначення та офіційні оголошення уряду. Аналіз джерел законодавчого характеру дозволяє виявити механізми діяльності владної вертикалі, яка забезпечувала здійснення пропагандистського та ідеологічного впливу, регулювала їх втілення через мистецтво.

«Diário da Republica» [32] – офіційне друковане видання, урядовий вісник Португалії, видання якого започатковано у 1715 р. В період існування режиму «Нової держави» називався «Diário do Governo». Його архіви дають надзвичайно багату документальну джерельну базу. На його сторінках оприлюднювалися конституційні акти, міжнародні договори, закони і підзаконні акти, урядові рішення.

Постанови ООН щодо іспанського питання. Постанова Генеральної Асамблеї ООН 39 (I) «Взаємовідносини між членами Об'єднаних Націй та Іспанією» від 12.12.1946 р.; резолюції від 29.04.1946 р., 26.06.1946 р. та 04.11.1946 р. [1; 3-5]. Законодавчі джерела міжнародного характеру дають змогу встановити вплив міжнародного співтовариства на лібералізацію режиму Ф. Франко та зміну здійснення внутрішньої політики.

Аудіовізуальні джерела. Кінофільми виробництва часів франкістського режиму [38-41], а також кіновипуски «No-Do» – офіційні короткі інформаційні кіноролики, обов'язкові до перегляду перед початком кіносеансів. Зазначений вид джерел допомагає аналізу методів та прийомів здійснення пропаганди на наочних прикладах творів кіномистецтва. Іспанські та португальські документальні та художні кінофільми, які дають можливість проаналізувати методи пропаганди, їх ідеологічне підкріплення та втілення в конкретних художніх формах та прийомах.

Фотоматеріали і плакати доби режиму Ф. Франко в Іспанії та режиму «Нової держави» в Португалії [6-7; 18-20; 24-29; 35; 37], відображають кліше пропаганди та методи, використані нею для психологічного впливу та створення і закріплення необхідних для авторитарних режимів моделей поведінки. Джерела даного виду дозволяють проаналізувати візуальні образи та символи, які викликали відгук у португальців та іспанців і з чим була пов'язана саме така реакція.

Щоденники, листування, мемуари, промови як діячів режимів Ф. Франко і А. Салазара, так і діячів культури є важливою групою джерел, бо саме вони надають суб'єктивну характеристику подій досліджуваного періоду, розкривають взаємодію державного апарату і діячів мистецтва, втілення теоретичних засад в практичній площині.

Мемуари Ф. Франко Сальгадо-Араухо – двоюрідного брата каудильйо Ф. Франко, під назвою «Мої особисті розмови з Франко» [30] вносять розуміння взаємовідносин владних структур та урядовців всередині державного механізму, що склався за часів перебування при владі Ф. Франко. Автор розкриває подробиці неформальних стосунків Ф. Франко із прибічниками та як це впливало на діяльність державного апарату. Згідно його тверджень, Ф. Франко був захоплений ідеєю монархії фалангістів, наприкінці життя розчарувався в релігійній організації Опус Деї, а головним недоліком Хуана Карлоса вважав надмірну ліберальність.

Джерельна база є достатньою для проведення дослідження і дозволяє виконати поставлені завдання щодо виконання кваліфікаційної роботи.

Методи дослідження. Робота заснована на використанні принципів наукового пізнання: історизму, багатофакторності, всебічного і об'єктивного пізнання. У дослідженні використано системно-структурний, порівняльно-історичний, проблемно-хронологічний, ретроспективний та історико-генетичний методи.

Системно-структурний метод дозволив розглянути явище державної пропаганди в Іспанії та Португалії в 30-70-х рр. XX ст. у цілісності структурних зв'язків державного апарату, ідеології, культурного середовища, загальносвітових, регіональних та національних тенденцій історичного розвитку. Це дозволило розглянути структурні зміни у взаємопов'язаності і забезпечити цілісність та системність аналізу.

Порівняльно-історичний метод забезпечив співвіднесення форм та методів пропаганди за режимів Ф. Франко і А. Салазара, виділення спільних типових рис ідеології та здійснення пропаганди.

Проблемно-хронологічний метод дозволив детально дослідити проблеми формування ідеології, пропагандистського апарату та його діяльності, форм та методів пропаганди, співробітництва режимів Ф. Франко та А. Салазара у хронологічній послідовності.

Ретроспективний метод допоміг на основі збережених джерел відтворити методи та форми пропаганди, що використовувались.

Історико-генетичний метод забезпечив дослідження причин та характеру змін ідеологічного змісту пропагандистських установок, їх форм та методів.

Використані методи дозволяють узагальнити пропагандистські прояви режимів Ф. Франко і А. Салазара, уточнити використання ними форм та методів пропаганди.

РОЗДІЛ 2

ІДЕОЛОГІЯ ТА ПРОПАГАНДА ЗА ЧАСІВ РЕЖИМУ А. САЛАЗАРА

2.1. Ідеологічні засади режиму А. Салазара та їх еволюція

Політичні трансформації, які відбувались у ХХ ст. мають глибоке історичне коріння і стали наслідком накопичених протиріч впродовж переходу до індустріальної епохи та появи модерного суспільства.

Державний розвиток Португалії визначався централізацією, потужною консолідацією суспільства і влади. Португальці відчували себе уніфікованою нацією, яку об'єднувала спільна культура та самоусвідомлення себе як людей, причетних до надбань та звершень величної держави. ХІХ ст. стало часом випробувань на міцність для португальської державної системи. Економічні та політичні пертурбації, втрата найбагатшої колонії – Бразилії, остаточно закріпили за Португалією статус другорядної європейської держави.

Монархія звинувачувалась суспільством у неспроможності вивести державу із системної кризи. Як наслідок, зростання антимонархічних настроїв і піднесення політичних сил лівого спрямування, що призвело до повалення монархії і встановлення республіканського ладу. Республіка, на яку покладалось багато сподівань, виявилась нездатною подолати кризу, навпаки – нестабільність та нездатність налагодити систему управління лише поглиблювали становище держави.

Перша Португальська республіка (1910-1926) зазнала краху, адже політична нестабільність та непопулярні в народі кроки призвели до знищення її авторитету, і як наслідок – військовий переворот, який поклав кінець республіканському правлінню.

На зміну республіканцям до влади прийшли військові під проводом генерала Гоміша де Кошти, які у своїй політиці спирались на широке коло політичних гравців. За взірець політичного режиму ними розглядався авторитаризм, а також різке несприйняття лібералізму як суспільно-політичну течію і як практику організації економічної системи.

Ідеологічно ці політичні сили стояли на засадах «католицького корпоративізму», який також типологізували як дифузний республіканський корпоративізм. Це не було однорідною політичною течією або об'єднанням, до нього входили ортодоксальні католики, монархісти, республіканці, республіканці авторитарних поглядів і радикально праві. Їх метою було повалення ліберального ладу і побудова держави на засадах націоналізму [80, 26].

В новому уряді, сформованому генералом М. де Коштою, Антонію Салазару пропонували обійняти посаду міністра фінансів, але його вимоги були відкинуті, що стало причиною його відмови від посади. Невдовзі генерал де Кошта був скинутий і на його місце прийшов генерал А. Кармона. А. Салазар не полишав надії втілити в життя свою концепцію із побудови економіки та державного ладу, які на його думку мали вивести Португалію із кризи.

28 березня 1927 р. А. Салазар виступив із промовою «Про дві економіки», яка стала квінтесенцією його бачення із перебудови держави. У ній він наводить тезу про два протилежних ставлення до побудови економіки, які породжують дилему між особистим успіхом окремого індивіда і суспільним благом, яке багатьма сприймалось як протилежність багатству. А. Салазар пропонував вирішення цього протиріччя завдяки регуляції балансу споживання. Його план полягав у регулюванні споживання, економії, наполегливій праці, мобілізації ресурсів та їх розважливому використанні задля досягнення суспільного добробуту [64, 86-87].

В 1928 р. А. Салазар отримав посаду міністра фінансів, а разом із нею і широкі повноваження. За його умовами всі видатки міністерств і відомств, а також державні доходи і витрати, повинні підлягати жорсткому контролю міністерства фінансів. Заходи суворого контролю та економії дали свої результати: вдалось стабілізувати економіку і суттєво знизити показники зовнішнього боргу Португалії [64, 88-89].

Період 1926-1930 рр. був часом активних пошуків ефективних методів державного управління, моделей побудови політичної системи. Радикальні націоналісти і антиліберали бачили вихід у жорсткій вертикалі державного контролю зі створенням масової воєнізованої партії. Прихильники демократично-

ліберального крила вважають за необхідне перебудувати багатопартійну систему. В її основі мали бути два великих політичних блоки: в одному центральна роль відводилась Демократичній партії, інший мав формуватись із домінуванням правої політичної партії. За задумом, вони мали б продовжити звичну для португальської політичної практики XIX ст. систему ротативізму, за якої дві партії домінують на політичному полі держави та формують державне управління систематично змінюючи одна одну. Консервативні партії, серед яких Націоналістична партія і Ліберальний республіканський союз, бачили себе в ролі об'єднавчого ядра політичної системи [73, 943].

Політичний проект, який поєднав у собі ідеологічні риси інших двох, став прообразом майбутнього Національного союзу. Його представники ставили перед собою ціль створення «громадянського об'єднання» задля національної єдності, але оминаючи питання форми організації держави [73, 943].

Промова А. Салазара 28 травня 1930 р. у Військово-морському арсеналі стала знаковою для оформлення нового режиму. Виступаючи перед військовими у четверту річницю Національної революції, яка поклала кінець існуванню Першої Португальської республіки, він виклав бачення подальшого розвитку держави та португальської політичної системи. Суть промови зводилась до того, що Національна диктатура – не кінцева мета і не відповідає на всі виклики, які стоять перед Португалією. А. Салазар відводив військовим роль сили, яка легітимізує режим, але поступово втрачає вирішальний вплив на прийняття політичних рішень [73, 954-955].

Водночас Голова уряду – генерал Домінгуш де Олівейра, оголосив про підготовку нового конституційного проекту «...з цивільною політичною організацією, яка може підтримувати і продовжувати роботу Диктатури» [73, 955]. Отже, військові хоча і позбавлялись колишньої політичної ваги, не вбачали для себе загрози у передачі влади цивільним, адже не порушувалась система, створена за Національної диктатури.

30 липня 1930 р. було офіційно оголошено про створення Національного союзу [73, 955], маніфест якого містив певні напрацювання, які згодом увійшли до

проекту нової Конституції. В основу документу були покладені принципи збереження авторитарного ладу. Також декларувались такі демократичні елементи як права і свободи особистості.

Пропаганда підносила А. Салазара як «рятівника» і «провідника» народу на шляху до сильної держави, яка мала постати на базі соціальної революції. До нової ідеології, заснованої на принципах технократії, корпоративізму та оновлення, вносились елементи консервативної ідеології: «Бог», «Родина», «Батьківщина». Режим А. Салазара будувався за принципом компромісу між різнорідними правими політичними партіями: від фундаменталістів до консервативних республіканців. Його також називали «диктатурою без диктатора», оскільки це був конгломерат правих політичних сил, а не монолітна сила [71, 35-36].

Популярність А. Салазара серед населення завдяки здобуткам його економічної політики схилила президента А. Кармона призначити його у 1932 р. прем'єр-міністром. Хоча формально А. Салазар не був главою держави, саме у його руках були зосереджені основні важелі управління державою і диктаторські повноваження [64, 90]. Остаточо закріпити такий баланс сил допомогло прийняття нової Конституції, затвердженої на референдумі в 1933 р. Вона узаконювала авторитарний режим і встановлювала корпоративний принцип побудови держави. Відповідно до Конституції 1933 р. в державі встановлювався режим «Нової держави», Португалія проголошувалась «...корпоративною Республікою, заснованою на рівності громадян перед законом, на вільному доступі всіх класів до благ цивілізації і на участі всіх конструктивних елементів нації в адміністративному житті і в розробці законів» [64, 93].

Ідеологічним обґрунтуванням побудови «Нової держави» виступали повага і підпорядкування у повсякденному житті таким поняттям: «Бог», «Батьківщина», «Родина» і «Праця». Націоналізм в «Новій державі» мав виконувати роль об'єднуючої і стабілізуючої сили, здатної забезпечити процвітання Португалії. Народ, територія, історія і традиції виступали сакральними символами португальського націоналізму. Навколо цих символічних понять формується ідеологія «Нової держави», її ключові постулати.

У такій системі світогляду португальський народ оголошувався «стародавнім», який вніс значний вклад у світову цивілізацію. Націоналістична ідеологія спонукала до почуття гордості довготривалою і «героїчною» історією, давніми традиціями. Територія держави виступала єдиним простором, який водночас був і мульти-континентальним [108, 3].

Націоналістична історіографія надавала великого значення питанням незалежності Португалії, формуванню нації та довгій традиції державності. Як аргумент на користь офіційної ідеології, відбувалася апеляція до давнішого, порівняно з іншими європейськими державами, формування території держави і її політичної незалежності.

Репрезентативним у цьому контексті є святкування у 1947 р. річниці відвоювання Лісабону у маврів у 1147 р. У націоналістичній пропаганді чільне місце посідала фігура першого португальського короля – Афонсу Енрікеша і як визначного державного діяча, і як захисника християнської віри. Релігія була важливим атрибутом «Нової держави» і була покликана виконувати функцію захисту португальської нації, виражала тотожність розповсюдження релігії та цивілізації [108, 4].

Невід'ємною частиною образу португальської нації була мульти-континентальність, сприйняття Португалії лише як колоніальної держави – це було частиною самоідентифікації. Колонії також були вбудовані в єдиний економічний простір зі своєю метрополією і розглядалися як невідчужувана частина єдиного політичного організму [108, 5].

Історія використовувалась режимом для легітимізації свого існування та в якості інструменту ідеологічного впливу на громадян. Режим А. Салазара активно використовував концепцію, відповідно до якої населення нинішньої Португалії завжди проявляло прагнення до побудови власної незалежної держави і територіальної цілісності, яка в Португалії сформувалась значно раніше, ніж на решті території Піренейського півострова.

Створювався культ національних героїв, які своєю самопожертвою та відданістю інтересам Батьківщини забезпечили Португалії раннє здобуття

незалежності. Період XV-XVI ст. – «золоте століття» в історії Португалії, якнайкраще підходив для створення образу пасіонарної нації, представники якої проклали шлях до відкриття нових земель для інших народів [108, 6]. ореол «героїзму» окремих визначних історичних постатей трансливався на цілий народ і таким чином створював відчуття власної винятковості. Апеляція до славетного минулого дозволяла маніпулювати масовою свідомістю, демонструючи здобутки минулих поколінь і небезпеку їх втрати внаслідок «безладдя республіканського режиму», чому можна запобігти лише зусиллями «сильного лідера» із широкими владними повноваженнями «для порятунку Батьківщини».

А. Салазар підносився пропагандою саме в такій іпостасі: лідер, здатний взяти на себе відповідальність за майбутнє держави. Його образ керівника пов'язувався із успішним вирішенням економічних проблем і у зв'язку з цим на нього покладали надії щодо вирішення масштабніших питань державного управління.

Для А. Салазара католицизм був чітко інтегрований у португальську ідентичність, у ньому він бачив потужний інтегруючий потенціал. Він проводить активну політику протекціонізму Католицької церкви з боку держави і активної присутності релігійної риторики і символіки у політичному просторі. Ці заходи слугували меті укріплення авторитету і утвердження у лідерській позиції А. Салазара у суспільстві [82, 90].

По завершенню Другої світової війни режим А. Салазара постав перед необхідністю перегляду своєї колоніальної політики. Португальські колонії в Азії та Африці переживали підйом націоналістичних настроїв, що підштовхувало метрополію до пошуку нових підходів до управління ними. Офіційна ідеологія постійно підкреслювала особливу цивілізаторську місію Португалії відносно її колоній, підігриваючи національну гордість португальців з приводу славетного імперського минулого [120, 145].

У 50-60-х рр. XX ст. у Португалії формується ідея лузотропікалізму, яка полягає у впевненості, що португальці – найбільш толерантні з усіх європейських колонізаторів. Саме цей період став часом пошуку нових форм та ідейного

наповнення, визначальну роль в якому відіграла інтелігенція. Це було реакцією на геополітичну напругу між двома антагоністичними військово-політичними блоками на чолі зі США та СРСР. Натомість, режим прагнув не приєднуватися до жодного з них, знаходячи для себе окрему нішу – колоніальна держава з імперською самоідентифікацією [120, 147].

Політична нестабільність і дискредитація політичних сил демократичного спрямування, хиткість кадрової політики за Національної диктатури та економічна стагнація створили сприятливий ґрунт для появи нового режиму, який разом з економічною стабільністю розпочав перебудову суспільства на корпоративних засадах. Режим «Нової держави» ґрунтувався на Конституції 1933 р., положення якої надавали А. Салазару практично необмежені повноваження і робили його фактичним керівником держави, хоча він продовжував обіймати посаду прем'єр-міністра.

Ідеологія режиму А. Салазара включала елементи корпоративізму, націоналізму та консерватизму. В суспільстві культивувалась відданість Богу, Батьківщині та родині, гордість за славетне минуле Португалії, яке сприймалось як низка проявів героїзму та самопожертви. Чільне місце в офіційній ідеології посідало сприйняття Португалії як імперії. Насаджувався постулат про те, що португальці найгуманніші із колоністів, зробили величезний вклад у світову історію та культуру. На державному рівні відбувалась сакралізація нації, державної території, національної культури і традицій.

Ідеологія «Нової держави» включала в себе елементи подібних авторитарних режимів націоналістичного та корпоративістського спрямування, але мала і суто португальську специфіку. По-перше, корпоративізм оголошувався єдиновірним суспільним ладом. По-друге, влада отримувала практично необмежені повноваження, усуваючи суспільство від прийняття важливих рішень щодо майбутнього держави. По-третє, націоналізм підносився до рангу державної ідеології.

Ідеї про національну винятковість, месіанство, існування окремої «португальської цивілізації» підживлювали національну гордість, сприяли

консолідації суспільства навколо влади. Для ідеологічних концепцій режиму А. Салазара був характерний «імперський комплекс», культивуючи в португальцях небажання миритися з існуючим станом речей, за якого Португалія була усунута від вирішення питань світового масштабу. На останніх етапах існування режиму «Нової держави» наріжним каменем його політики було питання збереження колоніальних володінь. Колоніальні війни і внутрішньополітичні проблеми змусили його взяти на озброєння концепцію лузотропікалізму – ідею про встановлення португальцями гуманного та прогресивного ладу в колоніях.

Таким чином, можна виокремити три етапи розвитку режиму А. Салазара. Перший етап охоплює 1932-1945 рр. – період утвердження при владі та необхідність легітимізації в суспільній свідомості. Другий етап – 1945-1968 рр., позначився визнанням режиму на міжнародній арені та інтеграцією до ООН та НАТО, але численні колоніальні війни виснажили економіку Португалії, що призводило до невдоволення суспільства та проявів опозиції. Третій етап тривав з 1968 р. до 1974 р. – на зміну А. Салазару пост прем'єр-міністра обійняв М. Каетану, який проводив курс на лібералізацію, але режим був повалений внаслідок Революції гвоздик.

Складовими пропагандистського впливу були публічні заходи та виступи функціонерів режиму «Нової держави», меморіальні об'єкти, відзначання пам'ятних дат, використання мистецтва, освіти і спорту для широкого охоплення цільової аудиторії та проникнення до усіх сфер людського життя. Специфіка пропагандистських методів полягала у значній присутності питання статусу колоніальної імперії, сакралізації території, концепції лузотропікалізму і твердження про неоціненний внесок у європейську та світову історію.

2.2. Політика здійснення пропагандистського впливу

Впровадження ідеологічних засад в практику режиму «Нової держави» відбувалось від початку його становлення, забезпечуючи легітимізацію та стабільність.

Пропаганда – потужний засіб впливу, інструмент для формування суспільних настроїв та переконань. Головною ціллю пропаганди є вплив на цільові групи з

метою зміни їх світогляду, підштовхуючи до необхідних висновків. Потужним фактором впливу є провокування у людей емоційної реакції на певні події, або стосовно деяких осіб. Емоційна складова блокує раціональне мислення, створюючи картину світу, якою легко маніпулювати в залежності від цілей та обраних методів. Але акцент на емоційній складовій використовується у примітивних формах пропаганди, розрахованих на швидкий ефект.

Більш складне завдання – створити стійкі переконання, які визначатимуть світогляд людини і позиції, з яких вона буде взаємодіяти зі світом. Для вирішення цього завдання пропаганда використовувала реальну інформацію для більшої правдоподібності та ефективності, впливаючи на розум людей та сприйняття реальності. XX ст. дає людству широку палітру прикладів державних пропагандистських систем та наслідків їх діяльності.

Для авторитарних режимів характерне тяжіння до конструювання впорядкованого суспільства, об'єднаного спільними ритуалами та ідеалами. Позиціонування щодо двох основних елементів: громадянства та належності до нації, визначають ідеологію та риторіку. Держава виступає захисником національної ідеї, а також зобов'язується втілити її на практиці. В такій системі відбувається деперсоналізація особистості: людина відчуває себе частиною глобального «організму» – нації, пов'язуючи із нею свої життєві інтереси. Пропагандистська система окрім привнесення в суспільну думку необхідних для режиму переконань та формування світогляду виконує функцію соціальної інженерії, формуючи образ «відповідального громадянина та патріота». «Ідея була в тому, що суспільство залишається стабільним, впорядкованим і сконцентрованим на величезній роботі по удосконаленню Батьківщини, відійшовши від «шкідливих ідеалів», таких як демократія і свобода» [122, 2].

У 1933 р. створено Національний секретаріат пропаганди (SNP), який по завершенню Другої світової війни в 1945 р., завдяки трансформації у європейській політиці, змінює назву – відтоді це Національний секретаріат інформації, популярної культури і туризму (SNI). В 1968 р. замість нього з'являється Державний секретаріат інформації і туризму. Ці установи забезпечували діяльність

пропагандистської вертикалі та поширення офіційної ідеології, визначали політику функціонування цієї сфери [78, 33].

Пропагандистський апарат режиму А. Салазара для власних потреб адаптував деякі складові суспільних уявлень, які склались задовго до його появи. «Політично не існує нічого, крім того, що громадськість вважає існуючим» [122, 4]. Важливе місце в цій системі переконань посідало самосприйняття португальського народу в якості творців великої імперії. У кінці 1920-х – на початку 1930-х рр. португальські кінематографісти активно залучались до зйомок документальних фільмів у колоніях з метою демонстрації благотворного впливу португальської колоніальної системи на розвиток цих територій. Ініціатива щодо цього проекту втілювалася під керівництвом Міністерства колоній та підпорядкованого йому Генерального агенства колоній [85, 129-130].

Першою кінознімальною групою з Лісабона, яка працювала в колоніях, матеріал був відзнятий у 1929 р. в Гвінеї, Сан-Томе і Принсіпі. Інша група була направлена до Анголи. Відзнятий матеріал доводилось довго монтувати і скорочувати. Результатом цієї експедиції став художній фільм та понад десять короткометражних фільмів, які демонструвались в Португалії та на міжнародних кінофестивалях [85, 131-133].

Кінофільми були зручним інструментом поширення пропаганди: вони охоплювали велику аудиторію, користувались попитом та інтересом з боку публіки. Документальні фільми позиціонувались як можливість побачити життя в різних куточках світу лише відвідавши кінозал. Кінематографічна місія з метою зйомки документальних фільмів присвячених життю в португальських колоніях була організована в 1937 р. за підтримки Генерального агенства колоній. В лютому-жовтні 1938 р. знімальна група встигла попрацювати у Гвінеї, Кабо-Верде, Сан-Томе і Принсіпі, Анголі та Мозамбіку. Результатом цієї роботи стали декілька документальних фільмів, випущених до 1946 р., кожен з яких був присвячений одній із колоній. Творці фільмів відшуковували екзотичні для португальського глядача елементи – африканську флору та фауну, але основний акцент робився на урбанізації та активному розвитку португальських колоній, що мало свідчити про

сприятливий вплив Португалії на африканські території, підпорядковані їй [90, 156-157].

Режим «Нової держави» від самого початку свого існування декларував курс на відродження нації, на відміну від «занепаду португальської раси в періоди існування республіки та ліберального ладу». Пропаганда закликала відмовитись від досвіду нещодавнього демократичного минулого, натомість зверталась до історії. За критеріями широкого охоплення аудиторії та наявності загальнозрозумілих виражальних засобів якнайкраще для пропагандистської роботи був придатним кінематограф. Для укорінення «інституційної історії» кінематограф був дуже зручним інструментом. Найбільш затребуваними були такі кіножанри: біографічні, історичні фільми та історико-літературні адаптації [81, 1-2].

Антоніу Ферро, як керівник Національного секретаріату пропаганди відповідав за проведення політики у сфері мистецтва і пропаганду досягнень режиму. А. Ферро впроваджував політику «естетизації» режиму «Нової держави», розуміючи великий потенціал мистецтва у впливі на широкі маси [88, 61]. До його сфери контролю потрапляв також кінематограф, із якого А. Ферро, дотримуючись власної доктрини «Політики духу», прагнув викристалізувати національний художній стиль [81, 3].

З 1932 р. фільми підпадали під цензуру Генеральної інспекції виставок, яка забезпечувала відповідність відзнятого кіноматеріалу вимогам «Політики духу». Цензура сприяла формуванню позитивного образу «Португальської імперії», потребам колоніальної політики відповідали заборона зневажливого зображення вихідців з Африканського континенту та напружених відносин між колоністами і корінним населенням колоній. Натомість, надзвичайна увага приділялась темам расової сегрегації в США, боротьбі за громадянські права афроамериканців [90, 154].

В кінострічках часто фігурував мотив нерозривного зв'язку португальського народу і морської стихії. Ці фільми відтворювали кліше образу «справжнього португальця», створені з урахуванням встановленого режимом «Нової держави» змісту понять «порядок», «громадянство», «суспільство». Серед таких кінострічок

були «Всі учні сеньйора ректора» (1935 р.), «Фідалгу мавританського дому» (1938 р.), «Жозе Телдаху» (1945 р.), «Людина із Рібатеху» і «Тут Португалія» (1947 р.). Життя селян та рибалок мало репрезентувати статичне і соціально гармонійне суспільство, впроваджуючи на практиці вибудовування культурної одноманітності [142, 107].

Кінофільм спільного португальсько-іспанського виробництва – «Інес де Кастро» (1944 р.), який оповідав про відому національну історичну постать, задумувався португальською стороною як засіб вираження національних інтересів в Іспанії. Проте, найбільшим за витраченими коштами та ідеологічним навантаженням проектом режисера Хосе Лейтау де Барруша став кінофільм «Камоенс» (1946 р.). Кінострічка присвячена найвидатнішому португальському поетові епохи Відродження і вільно інтерпретує історичні події на догоду ідеологічній доцільності. А. Ферро відзначив цей фільм за його «суспільну користь» та інтерпретацію історичного матеріалу таким чином, що складається враження про повернення духу «справжньої Португалії» з часу встановлення режиму «Нової держави» [81, 4].

Режим А. Салазара розумів важливість підтримки з боку представників культури і спорту, тому забезпечував їм всебічну підтримку. На початкових етапах існування режиму спорт залучався до пропагандистського механізму, створеного державою, алегорично порівнюючи А. Салазара зі спортсменом: «Стійкість духу, зважування рішень, розрахунок, далекоглядність, прямолінійність, бойовий дух, простота – всі предикати, які визнаються і вітаються в А. Салазарі, є предикатами спортсмена» [89, 299].

Спорт став важливим фактором демонстрації національної згуртованості, національного престижу як всередині, так і поза межами Португалії. Атрибути, які в масовій свідомості асоціювалися зі спортом: «дисципліна, повага до опонента і закону, наполеглива праця і непохитний ентузіазм» тепер корелювалися із цінностями режиму А. Салазара [89, 301].

Спорт мобілізував частину суспільства і наближав її до інституцій режиму, оскільки опікувався зміцненням здоров'я молоді та виступав засобом соціального

контролю над дозвіллям робітників. Піклування про молоде покоління обумовлене бажанням сформувати сильну націю майбутнього, що базувалось на уяві про необхідність фізичної регенерації «португальської раси». Ці тези простежуються у виступах 1930-х і 1940-х рр.

Організація «Португальська молодь» була створена в 1935 р. за аналогією із тими, що вже існували в Італії та Німеччині, та націлена на формування здорових громадян, представників процвітаючої нації. Репрезентативно виглядає виділення в 1938 р. 14% бюджету цієї організації на спорт. Примітно, що більшу суму було виділено тільки на святкування дванадцятої річниці Національної революції [89, 302].

Для «Нової держави» бачення історичного минулого визначалося переконанням А. Салазара, що історія Португалії – це перманентні прояви героїчної жертвості та націоналізму, як у битві при Оуріку (1139 р.), при Алжубарроті (1385 р.), під час Великих географічних відкриттів та Реставрації (1640 р.). Проведення Всесвітньої виставки Португалії в 1940 р. було присвячено святкуванню «подвійного століття», двох пам'ятних дат для португальської історії: вісімсот років від заснування незалежної Португалії і триста років від Реставрації – відновлення незалежності після шістдесяти років Іберійської унії з Іспанією [81, 2].

На початкових етапах існування режиму «Нової держави» з метою пропаганди та легітимізації влади активно використовувались зображальні матеріали. Зберіглась велика кількість плакатів, які своєю доступністю і простотою виражальних засобів легко досягали потрібного ефекту. Плакат «Громадяни голосують за нову Конституцію» 1933 р. [19] зображає терези, на одній шальці яких зображення безладу та корупції із датою «1926», а відповідно на іншій – символи добробуту, стабільності та процвітання: злитки золота і мішки із грошима, снопи зі збіжжям, торговельний флот і адміністративні будівлі – із датою «1933». Отже, пропагандистські методи створювали у громадян відчуття безальтернативності вибору: або нічого не змінювати і програти, або проголосувати за нову Конституцію і тим самим посприяти конструктивним змінам.

Інший подібний плакат – «Патріоти голосують за список Національного союзу, тому Португалія завжди рухається вперед» 1934 р. [37] Знову бачимо подібну побудову композиції: з одного боку на тлі сонця стоїть жінка в білому одязі з гербом Португалії в руках і в цій частині зображення міститься дата «1934», а в протилежній частині композиції зображено грозу із блискавкою і підписом «1925». В центральній частині плакату образ каравели символізує Португалію і варіанти її розвитку, які залежать від вибору громадян.

Декалог «Нової держави» (1934 р.) [20] – плакат, на якому розміщені десять принципів нового режиму, покладених в основу Конституції 1933 р. Червоною ниткою крізь тези декалогу проходить ідея корпоративного устрою держави та ієрархії представництва нації. Окрім принципів відданості Богу, Батьківщині та родині просувається ідея розуміння нації як згуртованого колективу, а державна влада уподібнюється батьківській фігурі. Також автор апелює до почуття патріотизму та ностальгії за колишньою величчю: декларується намір «Нової держави» повернути Португалії чільне місце серед держав світу.

Підрастаюче покоління теж потрапило в поле зору пропагандистської системи «Нової держави». До шкільної програми були включені елементи державної ідеології, які проявлялись у матеріалах підручників та плакатах [33; 34]. Ключовий акцент робився на формуванні у школярів «португальської ідентичності» у визначеному державною ідеологією варіанті. На картах окрім Португалії зображались її існуючі на той момент та колишні колонії, нагадуючи про імперське минуле держави та створену нею особливу «цивілізацію». На сторінках підручників з граматики буди надруковані пісні, що прославляли А. Салазара. Історія створювала міфологізований образ минуло, в якому Португалія постає грандіозною імперією з цивілізаторською місією. Релігія була важливою частиною ідеології і займала чільне місце у пропагандистських матеріалах. У шкільних підручниках часто з'являлись релігійні образи [33; 34], пов'язані із побутовими сюжетами, сімейними цінностями та місцем Португалії в світі.

Школа розглядалась режимом «Нової держави» як дуже зручний інструмент ідеологічного впливу та закладання у свідомість дітей необхідних уявлень та

сміслових форм. Закон № 1941 від 11.04.1936 р. [32, 411], що регулював роботу Міністерства національної освіти та системи освіти в цілому, визначаючи правила патріотичного виховання та заходів спрямованих на виховання в душі відданості режиму «Нової держави».

Одним із важливих критеріїв для того, щоб обійняти посаду вчителя була готовність брати участь у формуванні національного духу. В усіх освітніх закладах, окрім початкових шкіл, встановлювалось проходження в обов'язковому порядку курсів корпоративної організації. Молодша та середня школа отримували єдиний збірник з історії Португалії, всесвітньої історії та філософії. «Португальській молоді буде надана національна довоєнна організація, яка сприятиме всебічному розвитку її фізичних можливостей, формуванню характеру і відданості Батьківщині і створить умови, що дозволяють їй ефективно боротися за свій захист» [32, 411], – таким був один із пунктів закону, що створював основу державного контролю над вихованням, дозвіллям та проявами громадської активності з боку підростаючого покоління.

Закон передбачав створення збірки національних пісень із метою патріотичного виховання, залучення дітей до національної культури. Пісні мали відповідати вимогам прославлення Батьківщини і вираження відданості та любові до неї, оспівування праці. Перелік визначених пісень залучався до програми шкільних вечорів. В усіх початкових школах, в класах – позаду місця вчителя встановлювалось Розп'яття, відповідно до мети виховання в душі відданості християнським ідеалам [32, 412].

Завдяки «інженерії» дитячого світогляду чиновники прагнули сконструювати суспільство, побудоване на патріархальних та консервативних засадах. «Урок Салазара» – серія із семи плакатів, створена в 1938 р. Ці плакати розміщувались у кожному класі для реалізації політики держави із «патріотичного виховання» дітей [32].

Плакат «Бог, Батьківщина, сім'я: трилогія національного виховання» [9] демонструє дружну сільську родину. Завдяки символічному зображенню

репрезентуються традиційні цінності: сім'я, віра в Бога – до цього відсилає зображення Розп'яття, чесна праця і виконання своїх обов'язків.

Наступний плакат із цієї серії – «Завдяки фінансовому відновленню, що почалось в 1928 році, державні цінні папери і валюта Португалії сьогодні одні з найбільш стабільних у світі» [13], пропагує економічні досягнення держави під керівництвом А. Салазара і створює довкола нього ореол успіху. Зображення великої кількості золотих злитків, грошових банкнот та цінних паперів, мішків із грошима створює відчуття безпеки, спокою за своє майбутнє.

Наступні плакати із «Уроку Салазара» зображали активні заходи режиму «Нової держави» із розбудови Португалії: відродження історичного спадку [10], побудова нової інфраструктури [14], зміцнення збройних сил із метою «...захисту нації та імперії» [11], побудова корпоративної держави із забезпеченням «...достойної праці та соціальної справедливості» [8].

За режиму «Нової держави» пропагандистський апарат поєднував функції насадження офіційної ідеології та цензури. У промовах А. Салазара і пропагандистських прийомах магістральною ідеєю був контроль над суспільними настроями і конструювання нової соціальної реальності. В португальських ЗМІ існувала внутрішня цензура, спричинена підзвітністю частини з них органам державної влади, а також «зовнішня» цензура, функціонування якої підтримувалось заходами адміністративного та економічного впливу [122, 5].

Впроваджувана практика відповідала раніше наміченому курсу на реалізацію «Політики духу» з побудови культури підпорядкованої офіційній ідеології, направленої на укріплення державної влади. Режим «моделивав ідеального португальця» і закладав у суспільну свідомість образ громадянина наділеного такими якостями як смирення, послух, повага до керівництва [122, 6-7].

В Португалії часів режиму А. Салазара символізм історичних будівель і замків мав смислове навантаження монументальності національної історії. Період Середньовіччя асоціювався зі становленням незалежної держави і територіальною консолідацією. Але не менше значення приділялось періоду Великих географічних відкриттів, як часу становлення Португалії в якості імперії, а також відновлення

незалежності із розірванням Іберійської унії в 1640 р. «Пам'ятники в рамках консерваційних та реставраційних робіт були обрані таким чином, щоб історичний вимір їх минулого в більшості ситуацій перевершував міркування будь-якої архітектурної або художньої цінності...» [79, 78].

Історичні пам'ятки мали символізувати лише героїчні сторінки португальської історії. Замки викликали жвавий інтерес як символи оборони національних кордонів та осередок появи героїчних легенд. Головне управління національних будівель і пам'ятників (DGEMN) відповідало за реалізацію поставлених задач на заявленому напрямку. Генеральний директор цієї організації – Енріке Гомеш да Сілва, у 1935 р. розробив відповідний документ, який регулював функціонування цієї галузі – «Національні пам'ятники. Технічне керівництво, якого слід дотримуватися при їх відновленні» [79, 79-80].

Таким чином, пропагандистська система Португалії відтворювала ідеологічні постулати «Нової держави»: антикомунізм, націоналізм, корпоративізм, опора на традиційні християнські цінності, лузотропікалізм.

Їх реалізація втілювалась у конкретних формах: ідеологізації системи освіти, культури та спорту; у проведенні культурних заходів, формуванні контрольованих владою суспільних організацій, створенні плакатів, кінофільмів, зведенні пам'ятників та меморіалів, охороні історичних пам'яток, використанні історії для легітимізації влади.

Методи пропаганди, які використовувались режимом «Нової держави»: багаторазове повторення, апелювання до авторитету, апеляція до народу, культ особи, навішування ярликів, «махання прапорами», переміщення.

Активно використовувались документальні фільми, учбові матеріали, молодіжні організації, історичні пам'ятки, меморіальні заходи, спорт – все, що могло допомогти моделюванню суспільства. «Політика духу» передбачала використання мистецтва для пропаганди, адже воно завжди викликало інтерес у суспільства, популярна культура була загальнодоступною і використовувала доступні для легкого сприйняття виражальні засоби.

Діяльність пропагандистської системи була продовженням державного курсу, орієнтуючись в першу чергу на потреби зміцнення позицій влади і обґрунтування суспільної вигоди від діяльності режиму «Нової держави». Особливості форм та методів пропаганди полягали у формуванні патерналістської політичної культури, відводячи громадянам пасивну роль послідовників ідеології правлячого режиму.

Пропаганда укорінювала постулат про те, що за умов державної кризи та нездатності більшості політичних сил до створення керованої ситуації в державі, прихід до влади режиму А. Салазара дасть Португалії змогу повернути колишню могутність. Він зміг чітко артикулювати свої цілі та створити умови для їх втілення, запропонувавши суспільству шлях до виходу із затяжної кризи шляхом цілковитої трансформації державного ладу та суспільних відносин.

РОЗДІЛ 3

ІДЕЙНА ДОКТРИНА РЕЖИМУ Ф. ФРАНКО І ЇЇ ВПЛИВ НА ЗДІЙСНЕННЯ ПРОПАГАНДИ

3.1. Трансформація ідеології франкізму у пропагандистській риторичній режиму

Ідеологічні основи франкістського режиму мають глибоке коріння в іспанській політичній культурі. Для неї характерне панування традицій, шанобливе ставлення до релігії і постійне намагання подолати регіоналізм та роздробленість. У ХХ ст. Іспанія ввійшла переживши глибоке національне потрясіння – поразку в Іспансько-американській війні. Це стало переламним моментом у свідомості іспанців, яким довелось змиритись з новою реальністю – Іспанія втратила імперський статус. Перед суспільством та інтелектуальною елітою постала проблема вибору подальшого шляху розвитку держави, адже очевидною була її стагнація.

Монархія була дискредитована і її слабкість та нездатність забезпечити ефективне управління призвели до встановлення республіканського ладу, що призвело до приходу до влади політичних партій лівого спрямування. Однак, непослідовність політики та реформ урядів М. Асаньї, А. Лерруса та Р. Сампера призводили до поглиблення протиріч та невдоволення консервативно налаштованої частини суспільства. Націоналісти та консерватори запропонували інший шлях подолання кризи, що склалася.

Політична партія Іспанська Фаланга була заснована Хосе Прімо де Ріверою в 1933 р. і в ході Громадянської війни 1936-1939 рр. в Іспанії стала фундаментом для формування ідеології франкізму, що включав в себе широкий спектр консервативних принципів. Франкізм інтегрував строкатий склад політичних сил правого спектру, об'єднавши їх довкола постаті Ф. Франко, сформувавши культ каудильйо – лідера нації та її рятівника. Консолідація консервативних, правих та ультраправих політичних партій та рухів відбувалась на таких ідеологічних засадах: сильна релігійна ідентичність та важливість присутності католицизму в

суспільному житті, антикомунізм, корпоративізм, побудова авторитарного політичного режиму, концепція іспанідад, використання історії в політичних та пропагандистських цілях.

Політичний консерватизм в Іспанії має історичне підґрунтя у XVIII ст. і XIX ст., коли реформи Карла III, Наполеонівські та Карлістські війни розхитали звичний уклад політичного життя, поставивши Іспанію перед вибором: ліберальні перетворення, або продовження старого традиціоналістського курсу. Дилема перед якою постало іспанське суспільство, поділила його на два протиборчі табори, які так і не змогли прийти до консенсусу. Прихильниками традиціоналістського політичного курсу були широкі верстви населення, ідейно підтримані Католицькою церквою, а за ліберальні перетворення виступала доволі обмежена соціальна база. Таке співвідношення сил у суспільному житті існувало протягом XIX ст. і першої третини XX ст. [57, 4].

Іспанський консерватизм увібрав у себе багато розрізнених елементів, які згодом впорядкувались у структуру. Його генезис мав специфічні риси та історичну традицію, але разом з тим і аналогії з подібними європейськими течіями [44, 293-294]. Кореляція загальних та специфічних рис обумовлює характерні особливості іспанського консерватизму. Серед них чільне місце відводиться католицизму, що виступав квінтесенцією іспанської самоідентифікації. Імперська самосвідомість обґрунтовувала існування «іспанської цивілізації», а іспанізм – постулат про культурну єдність Іспанії, був покликаний спростувати існування потужних тенденцій до регіоналізації. Фалангізм – крайньо права політична течія, що сформувалась на базі політичної партії Іспанська Фаланга, створеної в 1933 р. за керівництва Хосе Прімо де Рівери. Франкізм – політичний режим та ідеологія, сформовані завдяки злиттю консервативних та крайньо правих політичних партій ХОНС, Іспанська Фаланга та СЕДА, монархістських організацій за передачі всієї повноти влади Ф. Франко. Корпоративізм – система представництва суспільних інтересів на основі принципу ієрархізованості та диференціації соціальних груп, яка була взірцем побудови суспільства у франкістській Іспанії.

Франкізм поєднав у собі елементи широкого кола консервативних і крайньо правих політичних сил, фалангізм був лише однією зі складових цієї ідеологічної системи. Франкізм часто типологізують як фашистську політичну та ідеологічну систему, однак детальний аналіз дає змогу відкинути ці закиди. За висновками Протасенко С. В. серед широкого кола правих та консервативних політичних сил – учасників Громадянської війни, лише Іспанську Фалангу умовно можна віднести до фашистських [58, 104-105].

Франкістська ідеологія пройшла три етапи розвитку, кожен з яких позначений своїми характерними рисами та пов'язаний із політичною кон'юктурою у державі. Хронологічні межі етапів окреслено наступним чином: перший етап – 1939-1945 рр., другий – 1945-1959 рр., третій – 1959-1975 рр. Попри відмінності, в них є спільні риси: єдність суспільства і сильного лідера, пропаганда ідеалів та цінностей, необхідних для функціонування ідеологічної системи на даному етапі, але форми та методи могли змінюватися відповідно до поставлених задач і обставин.

Перший період існування франкістської ідеології пов'язаний із наслідками Громадянської війни 1936-1939 рр. і характеризується як найбільш жорсткий з усіх етапів. Це період становлення системи пропаганди, коли було сформовано ієрархію державних інституцій, що відповідали за цей напрям, механізми здійснення пропаганди. Перемога у Громадянській війні дала можливість франкістській владі нав'язувати суспільству власну систему цінностей, конструювати ідентичність іспанців на основі крайньо правої ідеології, милітаризувати суспільну свідомість, ідеалізувати історію Іспанії. Франкісти постійно наголошували на необхідності єднання у боротьбі з комунізмом, перебільшували роль Католицької церкви в суспільному житті та самоідентифікації нації [140, 10].

Цей період тривав в умовах жорсткого придушення інакомислення, утвердження влади режиму Ф. Франко в усій Іспанії. Ці роки позначені численними репресіями щодо переможених прихильників Республіки та діячів політичних партій та організацій лівого політичного спектру, нейтралізація потенційної протестної бази. По завершенню Громадянської війни уряд Ф. Франко приступив до конструювання національної і традиційно-консервативної культури.

Розгубленість та розлад державної системи в перші роки після завершення Громадянської війни змінилися наступальною та енергійною діяльністю пропагандистської системи, в якій червоною лінією проходила тема війни, що, зважаючи на травматичний досвід Іспанії та незагоєні рани суспільної свідомості, викликало потужний емоційний відгук.

Іспанський кінематограф відчував на собі вплив суспільних процесів та державної політики в сфері пропаганди, через це тематика кінофільмів 1938-1942 років корелюється із ідеєю «Хрестового походу», що алегорично подає зображення Громадянської війни. На перший план виходять маскулінні образи військових, довкола яких створюється романтичний ореол героїзму та подвигу, залучаючи глядацьку аудиторію до їх цінностей та світобачення. Разом з тим, якості, які традиційно приписувались жінкам виявились неактуальними для репрезентації.

Ф. Франко був поціновувачем історичних фільмів, і віддавав належне їх здатності до пропагандистського впливу та конструювання історичної свідомості завдяки особливостям виражальних засобів. Каудильйо покладав великі надії на їх здатність легітимізувати перемогу франкістів як свідомий вибір іспанцями шляху розвитку своєї Батьківщини. Активно використовувались сюжети, хронологічно віддалені від періоду встановлення франкістського режиму: Іспанська імперія на вершині піднесення в шістнадцятому столітті, латиноамериканські війни за незалежність, а також період домінування Іспанії в американських колоніях, що відповідало концепції іспанідад. Тема Громадянської війни активно залучалась до кіносценаріїв, такі фільми створювались для утвердження у суспільстві думки про те, що із перемогою франкістів іспанські традиції та ідеали славетного минулого будуть відроджені [106, 46].

Перемога в Громадянській війні не вплинула на практику Ф. Франко поєднувати ідеологію, цінності та політичні концепції різних політичних формувань, що приєднались до Іспанської Фаланги, і використовувати ті їх елементи, що відповідали його поточним цілям та інтересам. Ф. Франко проявляв політичну обачливість і гнучкість, проте, це не означало відсутності у нього ідеологічної упередженості. Каудильйо за необхідності вмів проявляти політичний

прагматизм. Таким чином, франкізм формувався як ідеологія, що увібрала в себе багато впливів і стала сплавом різнорідних правих політичних ідей.

Під впливом зміни політичних обставин Ф. Франко переосмислив засади соціальної та економічної програми свого режиму, зробив вибір на користь монархії як форми правління, не зважаючи на те, що такий крок був неоднозначно сприйнятий фалангістами. Католицька церква розглядалась нерозривно пов'язаною з іспанською культурою та суспільством, в цьому питанні Ф. Франко брав за основу політичну програму карлістів. Такі риси довершували упорядкування франкістської ідеології [59, 106-107].

В результаті, вона становила упорядковану систему символічних спрямувань, внутрішньо узгоджених і консолідованих довкола ідеї злагодженого прийняття політичних рішень всіма членами суспільства [74, 79].

Перемога Антигітлерівської коаліції у Другій світовій війні поставила режим Ф. Франко перед фактом нової політичної реальності на європейському континенті та в світі, до якої він був змушений адаптуватися. На той момент позиції Іспанії на міжнародній арені були хиткими, зважаючи на співпрацю франкістського та нацистського режимів. Стратегією виходу із цього положення стала спроба репрезентувати режим схожим на демократичні системи Західної Європи. Режим Ф. Франко активно намагався налагодити відносини із Заходом, зокрема, отримати членство в ООН. Але поставлена ціль не була досягнута.

З 29.04.1946 Рада Безпеки ООН починає розгляд «Іспанського питання» [3]. 12.12.1946 прийнято резолюцію Генеральної асамблеї ООН, яка прирівняла режим Ф. Франко до режимів А. Гітлера та Б. Муссоліні. Іспанія опинилась в міжнародній ізоляції, адже звинувачення у союзницьких відносинах із тоталітарними режимами, що програли у Другій світовій війні, перекрили їй можливість до інтеграції у систему ООН. Відповідно до резолюції, держави-члени ООН мали відкликати своїх послів з Іспанії [1].

Та це рішення мало і внутрішньополітичні наслідки в Іспанії – призвело до дискредитації республіканських сил, що перебували в еміграції. Оскільки вони разом зі своїм лідером, Хілем Хіралем, були активно залучені до роботи Ради

Безпеки, їх імена тісно пов'язувались із наслідками такої співпраці – резолюціями, що вдарили по престижу та економіці Іспанії [35, 40].

Другий період існування франкістського режиму позначився тим, що Іспанія опинилась в стані автаркії. Режим Ф. Франко в пошуку оптимальної моделі існування в нових умовах вдався до розробки концепції «органічної демократії», у формі переосмисленого корпоративізму. Зростання ролі духовенства і посилення ролі цензури пояснювались як турбота про суспільну мораль [141, 72]. Починаючи з 1945 р. згадки про Іспанську Фалангу рідше з'являються в офіційних матеріалах «No-Do». Пропаганда формує образ Ф. Франко позбавлений атрибутів, що асоціювались з тоталітарними режимами Італії та Німеччини. Титул «каудильйо» починає зникати із обігу як елемент, що вичерпав себе. Образ Ф. Франко позбувається мілітарних рис та героїчного пафосу, натомість відбувається його гуманізація – з'являються зображення Ф. Франко в буденній атмосфері: під час риболовлі, разом з родиною, на прогулянці з онуками [141, 82-87].

Автаркія стала зручним приводом для формування пропагандистською машиною образу «обложеної фортеці». Пропаганда сфокусувалась на тезі про вороже оточення з боку західних держав, які прагнуть послабити Іспанію. Консолідація довкола лідера виглядала для громадян природньою в цій ситуації, а ті з них, хто мав надію на допомогу західних держав у демократизації Іспанії, залишились навіть без моральної підтримки з їх боку.

Автаркія підносилась пропагандою як необхідний етап переходу від ідеологічної системи попереднього етапу, побудованої на принципах націоналізму та релігійної ревності, до політики побудованої на принципах прагматизму та технократичного підходу [86, 38].

Період автаркії спонукав владу шукати нову модель державного управління, що відповідала б викликам часу і дозволила залишитись існуючому режиму біля державного керма. Зміни у підходах до здійснення державного управління мали продемонструвати прийняття «Хартії іспанців» та Закону про народний референдум. Відбулись зрушення у суспільстві: молодіжне середовище реагувало

створенням опозиційних до режиму осередків, які наполягали на перегляді оцінок результатів Громадянської війни.

Мілітаризм та антикомунізм, ореол рятівника нації довкола Ф. Франко та оспівування славетної історії Іспанії в zenіті її могутності втратили актуальність на даному етапі. На перший план виходять католицька ідентичність, консервативні моральні ідеали, єдність влади і суспільства на основі нав'язаної спільної історичної та суспільної пам'яті.

Третій період позначився лібералізацією режиму, відмовою від більшості агресивних ідеологічних штампів. 1959 р. став роком запровадження в Іспанії нової економічної політики, що спричинило зміни в економічній та суспільно-політичній сферах. 30.06.1959 керівництво іспанського уряду надіслало «Меморандум» до МВФ (Міжнародного валютного фонду), в якому визнавалась потреба в реформуванні іспанської економіки за західноєвропейськими стандартами [46, 37-38].

«Іспанське економічне диво» подавалось як спільна історія успіху, досягнута у взаємодії влади та суспільства. Конфлікти щодо поділу суспільства на переможців і переможених зникають із пропагандистської риторики. Порядок денний формувався на позитивних досягненнях: інтелектуальна праця, економічне процвітання, єдність суспільства [141, 93-94].

Саме тоді був закладений фундамент переходу Іспанії до демократії. Відбувались зміни, які раніше видавались малоімовірними: з'являлись «політичні асоціації», не переслідувалось створення демократичних партій, відбувався активний пошук щодо національного примирення та майбутнього політичного устрою держави. Частина демократичних сил була готова до співпраці із опозиційно налаштованими представниками режиму. Католицька церква втратила статус однієї із найвпливовіших сил у суспільстві, вона принесла вибачення за те, що під час Громадянської війни підтримувала лише франкістів [46, 57-61].

Партія Іспанська Фаланга вже втратила свій колишній вплив, хоча все ще забезпечувала діяльність своїх парторганізацій на місцях. Першопочаткові ідейні засади режиму підтримували лише «ветерани», які були учасниками його

розбудови на перших етапах. Молодь в більшості своїй байдуже ставилась до участі у фалангістських молодіжних організаціях. Виняток становили малочисельні загони так званої «гвардії Ф. Франко» [116, 253].

«Органічний закон» від 1967 р. підвів ризику під змінами, які вже відбулись в державі, закріпив «інституалізацію національної держави». Відбулось розділення гілок влади, були визначені їх функції, компетенції та взаємовідносини. Іспанія проголошувалась королівством і це вирішувало її долю після смерті Ф. Франко. Суспільству була дана відповідь на питання про подальший розвиток Іспанії, підтверджено положення закону «Про спадкування посади глави держави» від 1947 р. Претендентом на престол офіційно було оголошено Хуана Карлоса де Бурбона, були детально визначені його повноваження [46, 42-43].

Третій етап став визначальним у підготовці переходу Іспанії до демократії. Він ліберальніший за всі попередні етапи: позначений зростанням суспільно-політичної активності громадян, «економічним дивом», закладенням основ демократичної політичної системи.

Таким чином, ідеологія франкізму пройшла три етапи розвитку, зміст кожного з яких був наповнений необхідними поняттями та міфологемами відповідно до потреб ситуації. Ф. Франко та його режим не заклали нових візій, не привнесли нового бачення з питань подальшого розвитку Іспанії. Доктрина франкізму була поєднанням ідейних концептів різнорідних політичних сил націоналістичного та консервативного спрямування. Подолання систематичної кризи вбачалось у консолідації іспанського суспільства на основі консервативних цінностей та нав'язування єдиної ідентичності. Цим пояснюється його унікальність і труднощі в типологізації.

Функціонери та ідеологи режиму переконували у необхідності проходження цього етапу для трансформації Іспанії, подолання відсталості та становища однієї з другорядних держав європейського континенту. «Імперський комплекс», спрямованість на повернення колишнього впливу та могутності, мовна та культурна уніфікація були провідними мотивами протягом всього часу перебування Ф. Франко при владі.

Ідеологія франкізму пережила три етапи розвитку, які корелюються з політичними змінами режиму. Перший етап – 1939-1945 рр., позначений найбільш інтенсивною мілітаризацією, нагнітанням взаємної ворожості в суспільстві, агресивним насадженням націоналістичних та консервативних ідеалів, насадженням культу особи Ф. Франко.

Другий етап – 1945-1959 рр., відрізняється від попереднього відходом від мілітаризації. На перший план виступає національна єдність перед зовнішніми викликами, що стало наслідком автаркії. Франкістський режим перейшов до інтеграції своїх ідеологічних конструктів через морально-етичні цінності католицизму та формування спільної історичної пам'яті.

Третій етап – 1959-1975 рр., характеризується формуванням підвалин демократичних перетворень в Іспанії. На порядку денному був «позитивний дискурс»: «іспанське економічне диво», важлива роль режиму у поліпшенні рівня життя громадян, акцентування на успіхах та досягненнях.

Основні ідеологічні конструкти франкізму: антикомунізм, націоналізм, корпоративізм, звернення до традиційних християнських цінностей, концепція іспанідад, ідеалізація минулого та ототожнення з історичними діячами.

3.2. Методи здійснення пропаганди

Пропаганда як форма комунікації використовувалась у різні епохи, щоразу вдосконалюючи форми та методи впливу. Прикметна риса пропаганди – одностороння спрямованість комунікації, направлена на формування певного світогляду та переконань, яка не передбачає рефлексії з боку її ретранслятора. Пропаганда, впливаючи на формування та поширення переконань, використовує деструктивні та конструктивні типи впливу, в залежності від заданої мети. Конструктивна пропаганда акцентує увагу на спільності інтересів, необхідності об'єднання зусиль задля досягнення спільного блага. Деструктивна пропаганда володіє протилежними якостями – її вплив проявляється у створенні образу «ворога», середовища недовіри та розбрату.

Пропагандистський вплив здійснюється завдяки методам, які покликані спричинити у людей емоційну реакцію та засновані на знаннях із психології. Також

однією з особливостей методів пропаганди – побудова на логічних помилках, адже основною метою є правдоподібність та несуперечність в аргументації. Методи пропаганди обирались франкістським режимом залежно від конкретних політичних обставин та поставленої мети.

Перемога у Громадянській війні та інституалізація франкістського режиму в Іспанії ознаменувала початок нового етапу в історії цієї держави, а з ним і потреба нової влади у формуванні нового порядку денного в ідеологічній та пропагандистській сферах – перед ними постала задача консолідувати суспільство довкола постаті Ф. Франко та закріпити його образ переможця.

Допоміжним інструментом в цьому контексті стало зображальне мистецтво, яке керівництво держави цінувало за спроможність до спонукання та створення емоційного відгуку в глядача, вироблення асоціацій та стійких образів. З пропагандистською метою було створено «Офіційний плакат Перемоги» (1939), який зображає Ф. Франко в образі військового лідера, атрибутами якого стали військова форма та жезл генералісимуса, Великий хрест ордена Святого Фердинанда, знак Іспанської Фаланги і стрічка в кольорах іспанського прапора. Позаду постаті каудильйо бачимо представників політичних партій та рухів, які воювали на його боці, з відповідними прапорами та атрибутами. Цей образ мав вкотре підкреслити консолідуючу роль Ф. Франко у досягненні перемоги консервативними та націоналістичними силами [87, 15].

Іншим стовпом, на якому трималась пропагандистська система, стала література як іще один потужний інструмент впливу на аудиторію. Література розглядалась пропагандистською вертикаллю з погляду практичного використання у конструюванні та поширенні ідеології, системи цінностей існуючого режиму, соціальній інженерії та укоріненні у свідомості громадян моделей суспільних взаємовідносин. Згубний вплив існування цензури проявлявся у витісненні із суспільного дискурсу та загального доступу сучасних тому періоду ліберальних авторів, таких класиків світового масштабу як Р.Декарт, Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо. Цензура придушувала свободу поширення та обговорення ідей, відмінних від тих, що пропагувала офіційна ідеологія. В наступні після завершення Громадянської

війни роки із літератури були вичищені будь які згадки про республіканський період та його здобутки, в тому числі і в літературі [136, 110].

Нова іспанська література, культивована державою, за змістом своїм була подібна до пропагандистських агіток, сконструйована на міфічних сюжетах та образах Героя і Великої Матері. Їх взаємодія була побудована на моделях порятунку Великої Матері, яка насправді втілювала метафоричний образ Іспанії, безкорисливого подвигу в ім'я справедливості. Образ Героя був наділений всіма чеснотами вірного і відважного воїна, у якому можна розпізнати збірний образ франкістів. Літературний сюжет «...приймає в якості взірця моделі грецької міфології або навіть біблійних персонажів» [121, 23]. Одним із варіантів інтерпретації таких образів та їх взаємозв'язку був символ євхаристії.

Великий пласт літератури був зорієнтований на релігійні цінності, де велика увага приділялась постатям католицьких святих або блаженних [121, 23]. Окрім, власне, релігійного смислового навантаження, прославляння аскетизму та подвижництва, вони символізували містичний та войовничий дух старої Кастилії, якою вона змальовувалась. В суспільній свідомості формувалась ностальгія за величним минулим Іспанії, а самоідентифікація неодмінно включала в себе відданість католицизму.

Проаналізувавши технології цензури та ідеологізації літератури можемо виділити такі методи, що використовувались задля пропагандистського впливу: апеляція до думки більшості, бажання бути на стороні переможців, апеляція до авторитетів, апеляція до патріотичних почуттів, навішування ярликів, формування культу особи.

У 1942 р. Іспанія зробила крок до створення власної системи комунікації, адже до цього часу в матеріально-технічному плані вона залежала від допомоги Німеччини та Італії.

Було створено кінопрограму NO-DO, яка перебуваючи під державним контролем, виконувала завдання зі створення новинних та документальних фільмів. В січні 1943 р. започатковано систему регулярних зйомок циклу кінохроніки, які в наказовому порядку демонструвались у всіх іспанських кінотеатрах. Жоден

кіносеанс не обходився без попереднього перегляду таких інформаційних зведень. Таким чином режим Ф. Франко забезпечував свою монополію на формування суспільної думки. Репортажі та інформаційні випуски демонстрували успіхи влади. Для сюжетів випусків обирали знакові події внутрішньої та зовнішньої політики, урочисті заходи за участі Ф. Франко та членів його уряду, їх спілкування з громадянами під час відкриття нових установ. Ці заходи були спрямовані на створення позитивного іміджу франкістського режиму, продемонструвати його патерналізм по відношенню до іспанців [106, 43].

За запитом часу знімалось багато воєнних фільмів. Високою художньою якістю та оригінальністю сюжету вирізняються кінофільми «Немає новизни в Алькасарі» (Аугусто Генін, 1940) і «Раса» (Хосе Луїс Саенс де Ередіа, 1941).

Кінофільм «Раса» став класичним прикладом пропагандистського фільму, в основу сценарію якого було покладено однойменну повість, опубліковану під літературним псевдонімом Хайме де Андраде, однак справжнім її автором вважається Ф. Франко. В центрі сюжету події Громадянської війни 1936-1939 рр., де завуальовано з'являється постать Ф. Франко. Кінофільм символічно зображає Іспанію в подібності родини, в якій всі пересварились між собою, але об'єднати її може лише мудрий і вольовий лідер, який своїм керівництвом дає їй шанс на відродження [119, 185].

Пропагандистська система для більшої правдоподібності та завоювання довіри до матеріалів, що нею подаються, застосовувала поєднання правдивої та неправдивої інформації – так званий метод «сірої пропаганди».

Зовнішньополітичні виклики та автаркія наклали свій відбиток на функціонування пропагандистської системи та смислове наповнення ідеологічних конструктів.

Держава, користуючись своїм монопольним правом на втручання у сферу кіновиробництва, встановила ретельний контроль над продукцією, яку воно випускало. Таким чином режим захищав свої ідеологічні позиції, зберігаючи сталі канали їх ретрансляції. В указі від 25 січня 1946 року кіновиробництво було зараховано до найважливіших галузей національної економіки і на нього

поширювалась дія Закону про порядок і оборону національної промисловості, прийнятого 24 листопада 1939 р. Регулювання діяльності сфери кіновиробництва здійснювалося кількома інституціями, на які покладались невластиві для них обов'язки, що руйнувало єдину вертикаль керівництва та створювало бюрократичну плутанину. Серед органів, яким був підзвітний кінематограф, були: «...міністерство торгівлі та промисловості, міністерство фінансів, президентія уряду, міністерство народної освіти, віцепрезидентія народної освіти ФЕТ і ХОНС» [68, 148].

З 1951 року почало свою діяльність Міністерство інформації і туризму, до компетенції якого відійшов контроль над здійсненням інформаційної політики і цензурою творів мистецтва [130, 621].

Указ від 21.03.1952 р. постановив створення Ради з класифікації та цензури кінофільмів. До її структури входили два департаменти: діяльність першого зводилась до здійснення цензури і перевірки на відповідність ідеологічній доктрині франкістського режиму та моральним нормам; другий відповідав за перевірку технічної сторони кіновиробництва, художньої та фінансової складових [21].

Церква разом із державою мала вирішальний вплив на визначення смислового наповнення ідеології та використовуваних нею моральних взірців, втручаючись у діяльність органів цензури та мистецьку сферу. В Іспанії релігія була важливою складовою національної культури і суспільного життя, тому її вплив активно використовувався в період інституалізації режиму Ф. Франко та в період автаркії. Католицька церква отримувала від держави преференції, зокрема, сприяла у масовому та швидкому будівництві релігійних споруд. «В Барселоні було зведено 72 церкви в період 1945-1969 рр.» [130, 626].

Особливе місце відводилось політиці пам'яті, як способу інтеграції всього суспільства на націоналістичній ідеології та її перемозі у Громадянській війні. Для її реалізації зводились меморіальні комплекси, пам'ятники та облаштовувались «місця пам'яті», завжди виконані масштабно та урочисто. Вони мали вражати та захоплювати, залишати незабутнє враження. Міста і населені пункти мали своєрідні «острівці», де знаходилась символіка Іспанської імперії, франкістського режиму, та

його перемоги у Громадянській війні [137, 287-288]. Такі меморіали встановлювались по всій Іспанії та зосереджувалися у місцях, пов'язаних із важливими епізодами Громадянської війни. «Серед них Монумент Полеглих у Санта-Крус-де-Тенеріфе (1947 р.), у Більбао (1950 р.), в Уеска (1950 р.), у Барселоні (1951 р.); Монумент Героям і Мученикам Сарагоси (1954 р.), військовий Меморіал, споруджений в Хіхоні» [137, 298-299].

Найвизначнішим із серії меморіалів, присвячених увіковіченню пам'яті про Громадянську війну 1936-1939 рр., став монументальний комплекс в Долині Полеглих. Хоча його зведення декларувалось як примирення суспільства та увіковічення пам'яті про всіх учасників Громадянської війни, фактично відбулось вшанування лише тих, хто воював на стороні франкістів. Комплекс розташований в Куеггамурос, що в Сьєрра-де-Гвадаррама (приблизно в п'ятдесяти кілометрах на північний захід від Мадрида), його офіційне відкриття у квітні 1959 р. було приурочене до двадцятої річниці завершення Громадянської війни. Він мав спонукати, за висловом Вісенте Санчеса-Біоски «...постійно шанувати пам'ять про мучеників «Хрестового походу» і дякувати Богові за перемогу» [137, 296-297].

Цензура не послаблювала своїх позицій у впливі на розвиток іспанської літератури, слідкуючи за дотриманням ідеологічних засад режиму Ф. Франко, відповідністю етичним вимогам Католицької церкви [136, 110]. Дитяча література також контролювалась державними органами, які перевіряли її зміст і форму на відповідність ідеологічним, морально-етичним та релігійними вимогам. Заборонялось допущення помилок щодо символів віри, описання прикладів секуляризму, висміювання Католицької Церкви, її таїнств і служителів. Заборонялась критика існуючого суспільно-політичного ладу; санкціонувалось уславлення традицій, іспанської історії, суспільного устрою [36].

Розвиток поезії вказує на тенденції відходу від ультраконсервативних ідеологічних впливів. В мотивах творчості іспанських поетів з'являються реалістичні картини життя, не обтяжені пафосною стилістикою восхваляння існуючого режиму. Прикладом цих змін є творчість Гіла де Бідма, який у творах «Попутники» (1959 р.) і «Мораль» (1966 р.) звертається до тем повсякденних

турбот і почуттів, які переживала кожна людина. Хосе Агустін Гойтісоло створив саркастичну поему «Вирішальні роки» (1961 р.), в якій підняв теми політичної відданості, життєвого вибору, самотності та скороминущості життя [130, 649].

1960-ті рр. стали етапом лібералізації, коли неможливо було ігнорувати запит суспільства на зміни. В 1962 р. Міністерство інформації та туризму отримало нового очільника – ним став Мануель Фрага Ірібарне. Із його приходом на цю посаду починається лібералізація діяльності пропагандистської системи. Новий закон «Про друк», виданий у 1966 р. змінив політику жорсткого контролю та санкцій на політику стимулювання та заохочення. Держава була зацікавлена у створенні якісних творів мистецтва – економічне сприяння розвитку кінематографа, театру, музики давало свої плоди. Значно послабився пресинг цензури та профільних державних органів щодо видавництв і журналів – реформи проникали все глибше в суспільну свідомість та державний апарат [130, 653].

Нове іспанське кіно розвивалось у більш сприятливих умовах, порівняно з попередніми періодами. Хосе Марія Гарсія Ескудеро вдруге обіймав посаду генерального директора кінематографії, завдяки чому мав важелі впливу на лібералізацію і сприяв цьому процесу. В 1963-1964 рр. він впровадив політику протекціонізму та цензури, що передбачало впровадження квот на телебаченні; кіновиробництво почало орієнтуватись на комерційний успіх продукції. Режисери та сценаристи отримали більше свободи для втілення своїх творчих задумів. Хоча був пройдений значний шлях в бік послаблення ідеологічного та адміністративного тиску, цензура як явище продовжувала існувати [113, 615].

В 1963 р. відбувається ранжування та оформлення критеріїв цензури, вибудовування їх у чітку систему. Під заборону підпадали зображення явищ, які суперечили морально-етичним нормам суспільства та романтизували асоціальні явища [103, 90].

В 1967 р. змінюється очільник Генеральної дирекції кінематографії, що призвело до підпорядкування цієї сфери Міністерству інформації і туризму. Після відходу від справ Хосе Марії Гарсія Ескудеро посилюється фіскальний і кваліфікаційний контроль кінематографа. Ієрархія системи контролю:

«Генеральній дирекції кінематографії підпорядковувались Національний інститут кінематографії, до якого було включено Раду класифікації (реформована в 1965 році, отримавши назву Ради цензури і оцінки фільмів), Національний кіноархів, Координаційна рада кінематографії та Офіційна школа кінематографії» [68, 150].

В 1967 р. закріплюються зміни, що позначились на функціонуванні системи пропаганди та цензури: збільшується простір для вільного вираження думок, знімаються мовні обмеження, відбувається демократизація функціонування кінозалів з особливою програмою роботи, скасування показів NO-DO. З'являється значна кількість фільмів, які критикують політику режиму Ф. Франко, вказують на його вади, хоча і в алегоричній формі. Попри це франкістський режим не перешкоджав участі цих фільмів у міжнародних конкурсах та кінофестивалях, адже він дбав про свою репутацію перед світовою спільнотою. Заохочення отримували твори мистецтва, які здобували визнання в інших державах, якщо вони компліментарно зображали франкістський режим і сприяли поліпшенню його репутації в світі [113, 617-618].

Протягом тривалого часу існування франкістського режиму змінювалась його пропагандистська риторика та ідеологічні конструкти, але прийоми та методи пропаганди залишались відносно стабільними. Франкістський режим найчастіше використовував такі методи пропаганди: багаторазове повторення, апелювання до авторитету, використання упередження, апеляція до народу, культ особи, навішування ярликів, демонізація ворога, фальшива дилема.

Особливо часто на початкових етапах перебування Ф. Франко при владі використовувалось «наклеювання ярликів» і формування образу ворога об'єктами яких ставали комуністи, соціалісти, республіканці та всі, хто воював на їх стороні під час Громадянської війни 1936-1939 рр. Перенесення рис авторитету – позиціонування франкістів як продовжувачів справи Католицьких королів та поборників відновлення величі Іспанії. Фальшива дилема – метод спрямований на створення уявлення, що можливий вибір лише із двох варіантів: приєднатися до франкістів, або стати «ворогом Іспанії».

«Приєднання до більшості» – фокусування на перемозі франкістів, як єдиних достойних представників іспанського політикуму. Створення культу вождя було важливою складовою режиму Ф. Франко. Його образ каудильйо, створений пропагандою, персоніфікував ідею «сильної влади», яка може об'єднати суспільство заради досягнення «високої мети» та процвітання.

Багаторазове повторення використовувалось, аби насадити в суспільстві ідеологічні конструкти режиму. Адже те, що спочатку не сприймалось, або викликало відторгнення, після багаторазового повторення сприймається як норма, а пізніше викликає схвалення.

РОЗДІЛ 4

ПОРІВНЯННЯ ФОРМ ТА МЕТОДІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРОПАГАНДИ РЕЖИМІВ А. САЛАЗАРА І Ф. ФРАНКО

4.1. Співпраця режимів А. Салазара і Ф. Франко у політичній площині

30-ті рр. ХХ ст. стали переламними в історичному розвитку Іспанії та Португалії – в обох державах до влади прийшли авторитарні режими. Їх прихід до влади був спричинений подібними історичними обставинами: в обох державах була повалена монархія, яка не могла впоратись із затяжною системною кризою, натомість біля керма держави опинились представники лівих політичних сил. Їх проект виходу із кризи полягав у модернізації суспільства і державного управління за соціалістичною моделлю завдяки низці реформ.

Але неможливість встановити політичну стабільність, непослідовність у здійсненні реформ, неврахування можливих негативних наслідків ще більше дестабілізували політичну обстановку та нагнітали соціальну напругу. І політичний маятник хитнувся в протилежну сторону: владу отримали представники ультраправих політичних сил. В Португалії це відбулось шляхом воєнного перевороту і встановлення «Національної диктатури» під керівництвом військових, які передали владу цивільним і сприяли встановленню режиму «Нової держави». В Іспанії політична та соціальна непримиренність переросли в Громадянську війну 1936-1939 рр., внаслідок якої до влади прийшов франкістський режим.

Режим «Нової держави» з острахом сприймав недружні кроки керівництва Другої Іспанської республіки, яка надавала політичний притулок португальським опозиціонерам. В Португалії ці дії сприймались як підготовка до можливого військового втручання з боку Іспанії, тому із початком Громадянської війни, режим А. Салазара обрав стратегію допомоги повстанцям, щоб убезпечити себе від створення Іберійського союзу і зазіхань на суверенітет і територіальну цілісність з боку Іспанії [77, 278-279].

Режим «Нової держави» всіма доступними дипломатичними засобами відстоював інтереси повстанців на чолі з Ф. Франко в Міжнародному комітеті

невтручання, інша назва якого – Лондонський комітет, за місцем проведення його засідань. Ця міжнародна платформа була створена за ініціативи Франції та Великої Британії на самому початку Громадянської війни в Іспанії, щоб запобігти її інтернаціоналізації. Через саботаж з боку Португалії досягти поставлених цілей не вдалось. Португальська сторона чинила систематичний спротив моніторингу державних кордонів та кордонів Піренейського півострова представниками Лондонського комітету, що створювало сприятливі умови для переправлення зброї та іноземних бійців для підкріплення повстанців [118, 26].

Напередодні завершення Громадянської війни – 17 березня 1939 р., між Іспанією та Португалією в Лісабоні було підписано Договір про дружбу та ненапад, який в липні 1940 р. був підтверджений Додатковим протоколом до Договору про дружбу і ненапад [77, 280].

Політичний прагматизм режиму А. Салазара проявлявся у підтримці ідеологічно спорідненого франкістського режиму, вбачаючи в ньому союзника, який стане гарантом безпеки і територіальної цілісності. Для Португалії це питання мало першочергове значення враховуючи тісні взаємини франкістського, нацистського та фашистського режимів. Режим «Нової держави» побоювався, що німецькі та італійські союзники режиму Ф. Франко підштовхнуть його початку бойових дій на Гібралтарі проти Великої Британії та Португалії, як її давнього союзника. Тому зусилля режиму А. Салазара були спрямовані на досягнення офіційних домовленостей щодо гарантій безпеки з боку Іспанії та їх закріплення у відповідних двосторонніх договорах.

Ідеологічна близькість режимів Ф. Франко та А. Салазара і довга історична традиція взаємовідносин двох держав створювала підґрунтя для пошуку тіснішого формату співпраці. Португалія таким чином просувала власні інтереси, а саме – не дати Іспанії вступити у війну на боці держав «Осі», що мало б захистити португальську територіальну цілісність. Частина керівництва Іспанської Фаланги та інтелектуальної еліти виступали за переділ кордонів великих європейських держав, зокрема, вбачали в цьому шанс для Іспанії отримати нові території за рахунок Португалії. Один із наближених до Ф. Франко генералів зазначав, що для

Іспанії війна невідворотна, але війна з Португалією дозволить консолідувати народ, відвернувши увагу від внутрішніх проблем; з іншого боку – проблема полягала в історичному досвіді поглинання Португалії Іспанією. «Таким чином висловлювалась думка, що така маленька країна, як Португалія, не має права існувати в новій Європі і що в такій же мірі географічно та етнографічно Португалія належить Іспанії» [77, 280].

Двостороннім зустрічам між лідерами Іспанії та Португалії завжди надавалось особливе значення, оскільки цей напрям міжнародних відносин мав стратегічний характер для обох держав. Перемови між Ф. Франко та А. Салазаром завжди мали конфіденційний характер. Ф. Франко належав до когорти військових лідерів, які отримали владу в державі, А. Салазар був представником наукової інтелігенції – досягти порозуміння їм допомогли спільні політичні та ідеологічні цінності: католицизм та антикомунізм [91, 2].

Перша зустріч між Ф. Франко та А. Салазаром відбулась 12 лютого 1942 р. у Севільї. Самий розпал Другої світової війни та невизначеність щодо майбутнього Португалії та Іспанії у повоєнній світобудові змушували їх очільників шукати надійних союзників [91, 4].

16 грудня 1942 р. до Португалії з офіційним візитом прибув міністр закордонних справ Іспанії – граф Джордана. Цей візит заклав основу Іберійського пакту, давши поштовх зміцненню союзу двох іберійських держав. Обидва авторитарні режими шукали шляхи виживання. Але цей союз мав не лише суто дипломатичне значення. Режим «Нової держави» та франкістський режим використали підписання Іберійського пакту у пропагандистських цілях: кожен з них позиціонував себе як динамічний політичний режим; відкидалися ідеї збройної участі у Другій світовій війні на стороні будь-якої з воюючих сторін; акцент робився на антикомунізмі та глибокій укоріненості християнської моралі та авторитету Католицької Церкви [118, 44].

Іберійський пакт декларував дружні відносини та співпрацю між обома державами, але не було прописано конкретних кроків у налагодженні зв'язків у політичній, економічній та культурній галузях [77, 280].

Завершення Другої світової війни принесло зміни у двосторонні відносини між Португалією та Іспанією. Відчуження з боку Португалії пояснювалось бажанням режиму А. Салазара уникнути погіршення становища своєї держави на міжнародній арені, яке могло бути спровоковане в разі незасудження режиму Ф. Франко. Вступ Португалії до НАТО та участь у реалізації Плану Маршалла стали можливими завдяки особливо тісним взаємовідносинам Португалії та Великої Британії; не настільки тісній співпраці з державами Осі, порівняно з Іспанією; стратегічному розташуванню Азорських островів в контексті «Холодної війни». Між обома державами проявлялась конкуренція за лідерство на Піренейському півострові, але у Португалії з'явилося більше можливостей для впливу та репрезентації на міжнародній арені [91, 5-7].

Португалія була серед держав-підписантів Північноатлантичного Договору. Це була демонстрація різниці у ставленні до режимів А. Салазара та Ф. Франко: з представниками першого з них держави західної демократії готові були співпрацювати та інтегрувати до власного військово-політичного блоку, а другий опинився у міжнародній ізоляції. Разом з тим, стратегічне партнерство Заходу з меншою із піренейських держав стало ударом по національній гордості Іспанії. Режим А. Салазара запевнив каудильйо та його уряд, що це ніяким чином не вплине на дотримання Португалією її зобов'язань перед Іспанією згідно Іберійського пакту [124, 191].

Іспанія потребувала якнайшвидшого подолання міжнародної ізоляції, яка завдала відчутного удару по економіці держави. Серед нечисленних держав, які продовжували підтримувати міжнародні зв'язки з Іспанією переважно були авторитарні держави. Із Португалією режим Ф. Франко пов'язували особливо тісні відносини. Каудильйо було надзвичайно важливо продемонструвати своїм громадянам, що Іспанія має вірних союзників, на підтримку яких можна розраховувати. Тому візит очільника Іспанії до Португалії мав великий пропагандистський ефект.

22-27 жовтня 1949 р. відбувся офіційний візит Ф. Франко до Португалії. Іспанські та Португальські ЗМІ докладно висвітлювали цей візит та підкреслювали

його важливість для двосторонніх відносин. Символічне значення цього візиту подавалось як перший крок до подолання міжнародної ізоляції Іспанії. Деталі зустрічі були продумані до дрібниць, обидві сторони подбали про її видовищність та урочистість. Щоправда, практичне значення цього візиту викликає сумніви: на порядку денному не було обговорення нових актуальних питань двосторонніх відносин [91, 8].

В 1950-х рр. головною зовнішньополітичною ціллю Португалії було збереження свого колоніального статусу, у чому вона розраховувала на підтримку Іспанії. Однак, отримавши членство в ООН в 1955 р., Іспанія дотримується відповідності міжнародним тенденціям деколонізації, піклуючись про власну репутацію та політичну вагу на міжнародній арені [91, 9].

Питання деколонізації мало різний рівень значущості в Іспанії та Португалії. Іспанія мала невеликі колоніальні володіння в Африці, які були лише уламками колишньої грандіозної імперії. Іспансько-американська війна 1898-1899 рр. підвела ризику під існуванням Іспанської колоніальної імперії [124, 183].

Непримиренна позиція Португалії в питанні деколонізації призвела до послаблення її позицій перед міжнародним співтовариством. Збереження колоніального статусу та володінь в Африці розглядалися керівництвом Португалії як гарантія від пониження до рівня периферійної держави Піренейського півострова та Європи. Франкістський режим не підтримував тези, якими режим «Нової держави» намагався втримати колонії у своїй орбіті [124, 193].

З початком визвольних рухів та військових дій у португальських колоніях, франкістський режим надавав Португалії військову матеріально-технічну та дипломатичну підтримку. Перед міжнародним співтовариством іспанські дипломати підкреслювали нестабільність влади, сформованої жителями колоній. Оскільки багато африканських держав розірвали дипломатичні зв'язки з Португалією, іспанські дипломатичні представництва в цих державах, окрім своїх безпосередніх обов'язків, перебрали на себе функції представляти португальські інтереси [134, 146-148]. Іспанська дипломатія маневрувала між підтримкою Португалії та необхідною обачністю та делікатністю, щоб не викликати обурення

афро-азіатської групи держав в ООН, від голосування якої залежала подальша доля Гібралтару [134, 150].

Після відставки А. Салазара з посади прем'єр-міністра в 1968 р., його місце зайняв Марселу Каетану. Зміна особистостей на посаді не призвела до зміни політичного курсу. Однак, у відносинах з Іспанією відбувається зближення позицій та пошук нових форм співпраці. Угода про діяльність культурної сфери від 1970 р. була підписана з метою відновлення «...множинних і традиційних зв'язків, які століттями об'єднували обидва народи. ...це посилення повинне ґрунтуватися, по суті, на духовному співробітництві, яке вони вирішують встановити, просувати і регулювати в їх культурних та наукових відносинах» [66, 142].

У квітні 1974 р. у Португалії відбулась Революція гвоздик, що поклала край існуванню режиму «Нової держави». Для франкістського режиму це був напружений період, адже з його боку були побоювання щодо перенесення революційних настроїв до Іспанії. Нова політична влада в Португалії була поглинена внутрішньополітичними проблемами і не мала планів щодо експорту революції до сусідньої держави. Що стосується позиції режиму Ф. Франко, то він вирішив провадити політику невтручання у внутрішні справи Португалії, відмовився від будь-яких силових акцій та визнав Раду національного порятунку. Обидві держави підтвердили відданість принципам Іберійського пакту та політиці добросусідських відносин [66, 142-143].

Тісні історичні, географічні, політичні та культурні зв'язки створювали сприятливі умови для співробітництва між двома сусідніми державами. На етапі становлення режимів А. Салазара і Ф. Франко між ними встановились міцні політичні та ідеологічні зв'язки.

На першому етапі, який охоплює 1936-1945 рр., політичні зв'язки перебували на найвищому рівні, адже від початку становлення франкістського режиму Португалія надавала йому всебічну підтримку. Обопільне сприяння та атмосфера дружби і співпраці проявились в цьому періоді найчіткіше.

По-перше, це забезпечувало Португалію від територіальних зазіхань з боку Іспанії, адже доки в ній існувала республіканська влада, така загроза існувала. По-

друге, у португальських громадян не виникло прикладу сусідньої успішної демократичної держави. По-третє, Португалія отримувала надійного союзника у вигляді сусідньої держави, очолюваної ідеологічно близьким режимом. Для франкістського режиму співпраця із режимом А. Салазара була питанням виживання та налагодження стратегічного партнерства. Під час Другої світової війни основним фокусом двосторонніх відносин Іспанії та Португалії були питання безпеки, недоторканності кордонів, стратегічного партнерства та гарантій ненападу.

Другий період двосторонніх відносин Іспанії та Португалії розпочинається після завершення Другої світової війни і завершується у 1968 р. Режими Ф. Франко та А. Салазара – єдині авторитарні режими, що продовжували існувати на території Західної Європи після завершення Другої світової війни. Цей період позначений суперечливими тенденціями та зміною векторів співпраці. На зміну партнерству приходить конкуренція та прагматизм. Іспанія переживала період автаркії, натомість Португалія активно налагоджує дипломатичні зв'язки із зовнішнім світом. В цей період починають проявлятися мотиви суперництва між двома державами за можливість репрезентації Піренейського півострова на міжнародній арені. Але попри суперництво, Португалія входила до вузького кола держав, на підтримку яких режим Ф. Франко міг розраховувати.

Натомість, коли Португалія потребувала міжнародної підтримки у зв'язку із колоніальними війнами, Іспанія надавала військово-технічну підтримку режиму А. Салазара, але на міжнародній арені не виступала проти процесу деколонізації. Вона не стала своєрідним «адвокатом» Португалії і не виправдала сподівань режиму «Нової держави» на підтримку перед світовим співтовариством.

Третій етап охоплює 1968-1974 рр. і позначився потеплінням відносин між двома державами, адже обидва режими взяли курс на лібералізацію і потребували взаємної підтримки на цьому шляху. Створення позитивного іміджу та підтримка добросусідських відносин були спонукальними мотивами цього періоду.

Та попри суперечності в цілях та візіях майбутнього, обидва режими потребували підтримки один одного – це було питання стратегічного партнерства та безпеки на Піренейському півострові.

4.2. Спорідненість режимів А. Салазара і Ф. Франко у пропаганді

Історичне минуле призвело до формування специфічного менталітету мешканців Піренейського півострова: стійкість перед обличчям труднощів, прагнення до незалежності, традиціоналізм, відданість сімейним цінностям, релігійність, патріотизм та почуття національної гордості.

Християнська традиція дуже міцно укоренилась у світосприйняття піренейських народів. Саме з лозунгами поширення християнства вони здійснювали географічні відкриття та створювали перші колоніальні імперії, відкривши шлях поширення європейського впливу на інші регіони світу.

Ядро Португальського королівства становили землі, які у VIII-X ст. відвойовувались королями Астурії та Леону. З кінця XI ст. починається процес відособлення Португалії від інших піренейських королівств, які пізніше сформують територію Іспанії. Однак, цей процес ускладнювався болісною реакцією Іспанії та її небажанням визнавати незалежність Португалії та її культурну і національну самобутність [50, 257-258].

Реконкіста на території Португалії завершилась значно раніше, ніж на території Іспанії – у 1249 р. із завоюванням південних територій Алгарве. Це дозволило зосередити основні зусилля на побудові чіткої системи управління та сильної королівської влади. Сприятливим чинником виступала централізація Португальського королівства, на відміну від Іспанії, все ще роздробленої на окремі королівства і вимушеної вести боротьбу із мусульманськими володіннями на півдні [63, 3].

Колоніальна епоха була наповнена своїм внутрішнім змістом для Португалії та Іспанії, попри очевидні мотиви. Іспанія вбачала в побудові своєї колоніальної імперії місію поширення християнства, адже для неї Католицька Церква була інтегруючою силою, зважаючи на регіоналізацію держави та постійну загрозу дезінтеграції. Натомість, Португалія не замикалася лише на релігійній складовій,

яка безумовно була важливою. На перший план виступає єдність держави і народу, культурна самобутність португальського народу. Для Португалії також характерне месіанство, але іншого штибу – культурне. Це підживлювало почуття національної винятковості; створювалась концепція особливої «португальської цивілізації», яка здійснює культуртрегерську місію в колоніальних володіннях [61, 89].

Занепад колишніх великих імперій – Іспанії та Португалії, провокувало в них почуття ностальгії за втраченою могутністю та «комплекс неповноцінності» через повернення стану периферійних держав. В цих суспільствах пробуджувалось бажання своєрідного «реваншу» – через повернення колишньої могутності. «Ставши на шлях модернізації, Іспанія та Португалія зробили спробу компенсувати свою «малість» та «периферійність» набуттям нової, сучасної ідентичності, співставної з державами Західної Європи» [61, 90].

Модернізація проводилась суперечливо: не приносячи до конкретного позитивного результату та структурних змін, непослідовні реформи призводили лише до соціальних конфліктів та поляризації суспільства. Відбувалась дискредитація та розчарування суспільства у продуктивності демократичної моделі трансформації державної системи. Натомість, у якості альтернативи виступали авторитарні націоналістичні режими, які пропонували власну модель модернізації шляхом жорсткого контролю над державним апаратом і суспільством, концентрації всіх ресурсів для досягнення цієї мети, а також «соціальної інженерії».

Ідеалізація історії та сакралізації її «величких» сторінок слугує формуванню національного міфу, покликаного консолідувати суспільство. Безперервна тяглість історії, культурні зв'язки та спільний досвід формують в суспільстві усвідомлення себе як колективу, що має спільне минуле і на основі цього спільний проект майбутнього. «Славні діяння героїв та мучеників, які віддали свої життя за Батьківщину, втілюють в очах націоналістів основні характеристики та квазі-вічність цієї спільноти, які проявилися в «золотий вік» минулого і які необхідно повернути, щоб нація знову стала великою» [114, 26].

Політика пам'яті зміцнює емоційні зв'язки всередині народу, ідентичність на основі спільних церемоній, дат, національних героїв. «Найбільш успішними є ті

національні міфи, які викликають соціальний консенсус» [114, 26]. Для націоналістичних режимів Іспанії та Португалії, які у 30-70 рр. ХХ ст. визначали політичний та ідеологічний курс цих держав, надзвичайно важливим було питання власної легітимізації.

Із приходом до влади в Іспанії режиму Ф. Франко, для нього пріоритетним було завдання легітимізації. Громадянська війна 1936-1939 рр. поділила іспанське суспільство на два ворожих табори і перемога націоналістичних сил не зняла цього питання. Частина суспільства, яка опинилась у статусі переможених піддавалась жорсткому пресингу, як адміністративному, так й ідеологічному. Але розкол в суспільстві та силовий тиск не могли бути єдиною стратегією, адже новий режим бажав укорінитися надовго.

Пропаганда була спрямована на ототожнення франкістського режиму з «Католицькими королями» та войовничим і побожним духом Кастилії. Історія Іспанії використовувалась для формування історичного міфу про величну імперію, що здійснювала місію поширення культури та християнської релігії. Церква мала важливий вплив на формування пропагандистського порядку денного, адже самоідентифікація іспанців неодмінно включала в себе релігійний компонент. Католицька Церква була цементуючим фактором в гетерогенному іспанському суспільстві, поділеному за мовними, культурними та регіональними ознаками.

В Португалії прихід А. Салазара до влади не позначився такою кризою та розколом суспільства, як в Іспанії. Період нестабільності після повалення Першої республіки та перманентна криза управління за Національної хунти втомили суспільство. Воно мирно сприйняло оформлення нового режиму, який забезпечив політичну та економічну стабільність. Акцент робився на економічному успіху режиму «Нової держави», необхідності відновити колишню могутність і славу Португальської імперії. Пропаганда транслювала тезу про існування особливої «португальської цивілізації», побудованої на цивілізаторській місії та культурній оригінальності, першості у здійсненні Великих географічних відкриттів та колонізації. На державному рівні організовувались увіковічнення правителів та національних героїв Португалії, які активно відстоювали її незалежність.

Обидва очільники авторитарних режимів – Ф. Франко і А. Салазар не були харизматичними лідерами, але підносились пропагандою своїх держав як «рятівники нації». Ф. Франко мав титул каудильйо, тобто «вождя», що свідчило про значну мілітарну складову і вплив націоналістичної концепції «лідера нації», «героя», який рятує Батьківщину, веде за собою народ.

А. Салазар вів досить замкнений спосіб життя, лише зрідка виступаючи перед аудиторією з програмними промовами. Формально він обіймав посаду прем'єр-міністра, але всі важелі державного управління були зосереджені у його руках. Пропаганда формувала його образ мудрого та успішного керівника, який відроджує могутність Португалії, зміцнює традиції та основи нації.

В обох випадках лідер виступає рятівником нації, що має риси націоналістичних ідеологій. Створювався символічний образ сильної особистості, що виражає дух нації, рятує її цінності від знищення, повертає колишню велич. Експлуатувалась ностальгія суспільства за втраченим славетним минулим, адже обидві держави в розквіті своєї могутності були великими колоніальними імперіями.

Антикомунізм мав особливо важливу роль в ідеологічній системі франкістського режиму. Він слугував чітким маркером під час Громадянської війни 1936-1939 рр. для ідентифікації на рівні «свій – чужий», пропаганда створила образ «Хрестового походу» націоналістичних сил проти комуністів та «безбожників». Антикомунізм був однією з прикметних рис і режиму «Нової держави», що дозволило двом авторитарним лідерам співпрацювати на підставі схожих ідеологічних підвалин.

Із завершенням Громадянської війни в Іспанії антикомунізм укорінився в ідеологію режиму Ф. Франко, став своєрідним «рубежем захисту», інтегруючи в суспільну думку ідею про захист Західної цивілізації від «варварства» комунізму. Ця чітка ідеологічна лінія режиму Ф. Франко схилила США до співпраці з ним у військово-політичній сфері, що дозволило Іспанії подолати тривалий стан автаркії.

Режим «Нової держави» використовував антикомунізм як форму спротиву соціальним потрясінням та класовій боротьбі. Також пропаганда укорінювала

думку про те, що комунізм не відповідає португальському національному характеру та цілям розвитку нації, псує суспільну мораль, відкидає релігію і традиційні цінності.

Подібність пропагандистських установок режимів Ф. Франко та А. Салазара проявлялась в ідеалізації та звеличенні імперського минулого. В Іспанії активно просувалась концепція іспанідад – культурної єдності іспаномовних держав. Ця спільність сформувалась на підставі імперського минулого Іспанії і пропаганда використовувала як прояв поширення іспанського національного духу та культури, релігійного месіанства.

В Португалії статус імперії та концепція лузотропікалізму підживлювали почуття національної гордості, консолідували суспільство на ідеях цивілізаторської місії португальської нації та зверхність щодо інших європейських народів. Пропагандистська система створювала уявлення про португальську націю як гуманних колонізаторів, які приносили із собою на нові землі цивілізацію та культуру, піклуючись про розвиток колоній та надаючи їм сприятливі умови.

Цінності «Бог, Батьківщина, родина» закладались в офіційну ідеологію «Нової держави» та режиму Ф. Франко і поширювались пропагандою навіть серед школярів. Це був смислоутворюючий принцип, довкола якого будувалась система суспільних відносин та державного управління, зокрема: корпоративізму, широкого впливу Католицької Церкви та примат держави над особистістю.

В Іспанії церква втручалась в систему цензури, освіти, члени церковної організації Опус Деї були залучені до уряду та змагались за вплив із представниками Іспанської Фаланги. В Португалії також всіляко культивувалась релігійність і католицизм сприймався як важлива складова національної культури. Але на відміну від Іспанії, практика співпраці режиму «Нової держави» та Католицької Церкви обмежувалась соціальною сферою, натомість держава залишала за собою важелі управління урядовою вертикаллю, ідеологією та освітою.

Націоналізм в Іспанії насаджувався штучно, аби вирішити проблему регіоналізму та утвердити існування іспанської нації на підставі унітарності, єдиної мови та культури, спільних традицій та цінностей. До того ж, після завершення

Громадянської війни в Іспанії гостро стояло питання консолідації суспільства і цей період позначався особливо агресивною пропагандистською кампанією: утвердженням переможців на всіх рівнях, мілітаризацією, створенням культу особи Ф. Франко, поділом суспільства на «патріотів» та «ворогів». В період автаркії наголос робився на образі «обложеної фортеці» та безальтернативності франкістської влади – за принципом «хто не з нами, той проти нас».

В Португалії націоналістична пропагандистська установка не викликала відторгнення – вона була органічною частиною самоідентифікації португальського народу. В цій державі не існувало проблеми та необхідності доводити єдність нації – завдання полягало у звеличенні португальської нації та її здобутків, пробудженні національної гордості на підставі величного минулого та спонуканні до спільного творення не менш славного майбутнього. Активна пропаганда величного імперського минулого змушувала режим «Нової держави» до непоступливості у питанні надання незалежності колоніям. Звідси і впливає концепція лузотропікалізму. В Іспанії імперське минуле перш за все було пов'язане з поширенням свого культурного простору та статусом наддержави в минулому. В Португалії імперське минуле мало тяглість і в імперському сьогоденні, яке режим А. Салазара всіма силами намагався зберегти.

Пропагандистські механізми режимів Ф. Франко і А. Салазара пережили три етапи еволюції. В Іспанії в 1939-1945 рр. пропагандистські механізми були спрямовані на утвердження в суспільній свідомості встановлення нової влади, а разом з тим і нових принципів суспільного життя.

Використовувались методи апеляції до авторитету, навішування ярликів, демонізації ворога, культ особи, мілітаризм. Такими методами режим Ф. Франко проводив політику стабілізації суспільства, розбурханого Громадянською війною. Звичайно, вона відбувалась на умовах переможців та створювала потрібний для них інформаційний порядок денний.

В Португалії на першому етапі існування режиму «Нової держави» – в 1932-1945 рр., прихід до влади А. Салазара відбувався мирно – основний зміст пропагандистської риторики полягав у необхідності докорінних змін, звеличенні

історії та досягнень португальської нації, створенні ореолу лідера довкола А. Салазара. Використовувались методи «махання прапорами», «єдина думка», ейфорія, культ особи, апелювання до авторитету.

Другий період існування режиму Ф. Франко позначився перебуванням Іспанії в міжнародній ізоляції. Цим обумовлюється зміна у здійсненні пропагандистського впливу. Відбулась переорієнтація на створення почуття національної єдності – «синдром обложеної фортеці», посилення ролі церкви у державному пропагандистському апараті, спрямованість на формування спільної політичної та історичної пам'яті.

Аналогічний етап у Португалії відбиває пристосування пропагандистських механізмів до внутрішньополітичних проблем та викликів. Необхідність збереження колоній та формування концепції лузотропікалізму сприяє ширшому використанню стереотипів, апелювання до народу, розширення діапазону прийняттого, методу «єдина думка».

В останній період існування режиму Ф. Франко простежується тенденція до пом'якшення пропагандистського впливу, зміщення акцентів на позитивні маркери – досягнення в економіці, соціальній та суспільно-політичній сфері. Створюються передумови для переходу Іспанії до демократії, з'являється критика режиму Ф. Франко, послаблюється контроль цензури.

Подібні процеси відбуваються і в Португалії – курс на лібералізацію позначився на перебудові пропагандистських механізмів і відходу від агресивних націоналістичних кліше. Натомість продовжується апелювання до народу, зосередження на необхідності змін у суспільно-політичній сфері.

Пропагандистські установки обох режимів мають багато спільного, відповідаючи ідеології та поставленим завданням із модернізації на засадах націоналізму, корпоративізму, традиційних християнських та сімейних цінностей, імперській самосвідомості.

Режими Ф. Франко і А. Салазара у своїй пропаганді використовували апелювання до авторитету та славетного минулого, ностальгію за імперським

минулим із обіцянкою відродити колишню могутність, створення культу особи та образу ворога.

4.3. Співпраця режимів Ф. Франко і А. Салазара у культурній сфері

Культурна сфера є важливим чинником існування кожного суспільства, а також міжнародного партнерства, наводячи містки співпраці та діалогу, доповнюючи взаємодію на політичному рівні. Культурна близькість чітко усвідомлювалась іспанським та португальським народами, зважаючи на схожість національного характеру, традицій, суспільних норм. Тісні міждержавні зв'язки, що історично склалися між Іспанією та Португалією також сприяли культурним взаємовпливам.

Культурна дипломатія – це використання «м'якої сили» в справі просування інтересів власної держави на міжнародній арені, направленої на поглиблення зв'язків та співпраці завдяки обміну культурними надбаннями і досвідом. Культурна дипломатія здійснюється як на державному рівні, так і на суспільному. Вона може включати в себе мистецтво, спорт, релігію, освіту та інші сфери культурного життя соціуму, які полегшують міжкультурний діалог.

Авторитарні режими, які в 30-х рр. ХХ ст. прийшли до влади в Іспанії та Португалії не могли проігнорувати цей важливий фактор двосторонніх відносин, зважаючи на історичний контекст та довгу традицію двосторонніх відносин між цими державами. Культурна специфіка Піренейського півострова потребувала продуманої моделі побудови співпраці між стратегічними партнерами.

Співробітництво режимів Ф. Франко і А. Салазара зароджується із початком Громадянської війни в Іспанії. Пропагандистський апарат Португалії мав подвійну вигоду: з одного боку підживлювались націоналістичні настрої всередині держави, адже боротьба велась проти ворожої Другої Іспанської республіки; з іншого боку – союзницькі відносини між двома ультра націоналістичними режимами Піренейського півострова. Пропагандистські кампанії були санкціоновані Секретаріатом національної пропаганди Португалії. Через кінематограф формувався образ успішної діяльності уряду під керівництвом А. Салазара, а також чесноти і привабливості режиму Ф. Франко [100, 12].

Громадянська війна 1936-1939 рр. в Іспанії викликала великий резонанс в португальському суспільстві та винятковий інтерес з боку ЗМІ. «Понад тридцять журналістів та фотографів з головних португальських газет працювали в Іспанії протягом всієї війни на повстанській території» [117, 9]. В португальській пресі події подавались як загроза вторгнення Радянського Союзу на територію Іспанії та Португалії. Кореспонденти описували своє перебування в Іспанії як боротьбу за свободу всього Піренейського півострова «з окопів журналістики».

В Іспанії працювали представники газет «Щоденні новини», «Щоденник Лісабона», «Ранковий щоденник», «Вечірній Лісабон». Погодження та остаточне рішення щодо відправки кожного журналіста у відрядження в Іспанію відбувалось в Національному секретаріаті пропаганди. Для виконання такого відповідального завдання відбирались лише ті журналісти, які не викликали сумнівів щодо їх відданості ідеалам «Нової держави». Зі сторінок португальських газет та журналів республіканці поставали тиранами і мучителями, а повстанці – жертвами [117, 10].

Португальська преса формує образ Ф. Франко, базуючись на глибокому символізмі. В ньому присутні релігійні елементи, вищі моральні цінності. Особливо підкреслювалась релігійна складова, що створювало довкола дій повстанців ореол месіанства та учасників «Хрестового походу». Португальські журналісти, які працювали в зонах, підконтрольних повстанцям, при висвітленні подій керувались трьома основними принципами: «...захист християнства та латинізму перед зовнішнім світом, захист художньої та архітектурної спадщини Іспанії, інстинкт захисту повстанцями цивільного населення» [117, 12].

Одним з елементів культурної дипломатії між Іспанією та Португалією став спорт. Ще в період Громадянської війни в Іспанії спорт використовувався франкістським режимом як засіб легітимізації. 28 листопада 1937 р. у Віго було проведено товариський футбольний матч між збірними Іспанії та Португалії [133, 168].

Розрахунок робився на демонстрацію визнання франкістського режиму не лише як суб'єкта політичної діяльності, але і прийнятного та рівноправного партнера в інших сферах діяльності. Власне спортивний інтерес стояв на другому

місці, основна ціль – політична легітимізація. Але Португалія була союзником франкістського режиму та надавала йому всебічну підтримку під час Громадянської війни 1936-1939 рр., так само як і Німеччина та Італія – тому на цьому напрямку проблем із визнанням не виникало, чого не скажеш про демократичні держави Європи.

Для режиму Ф. Франко було дуже важливо продемонструвати союзницькі відносини із Португалією, представити її в якості стратегічного партнера, із яким вони докладають зусилля до досягнення спільної мети – перемоги над соціалістами та комуністами. І Португалія підтримувала ідеологічні та пропагандистські концепти франкізму, повторюючи тезу про «Хрестовий похід» проти комуністів, необхідність захистити націю та християнські цінності.

30 січня 1938 р. відбувся новий футбольний матч на стадіоні Лас-Салесіас в Лісабоні [133, 169]. І знову це було більше, ніж спортивна подія. Заходи, що передували матчу, були сповнені патріотичного пафосу – влада Португалії подбала про організацію урочистостей, які мали засвідчити її беззаперечну підтримку франкістського режиму.

Під час візиту Ф. Франко до Португалії в 1949 р. іспанська та португальська преса широко висвітлювали цю подію як символ стратегічного партнерства і міцного культурно-історичного зв'язку. Глибокий символізм місць пам'яті, які в ході візиту відвідав Ф. Франко, мав нагадати про нерозривний зв'язок між Іспанією та Португалією, життєву необхідність у збереженні та підтриманні добросусідських відносин.

Аташе по культурі в іспанському посольстві в Лісабоні – Еухеніо Монтес відмітив важливість пошанування та високої оцінки португальською стороною діяльності Ф. Франко на належному рівні [129, 199].

Співпраця у культурній сфері займала не таке важливе місце у двосторонніх відносинах Іспанії та Португалії 30-70-х рр. ХХ ст., як взаємодія на політичному та ідеологічному рівні. Але і ті обмежені епізоди культурної взаємодії двох режимів, які є доступними для нашого дослідження, надають приклади взаємопідтримки та

співробітництва, заснованого на забезпеченні надійного партнерства та взаєморозуміння.

Основним змістом такої політики було подолання бар'єрів та створення сприятливої атмосфери для комунікації, формування дружнього образу сусідньої держави зі схожою культурою, ідеологією та державним устроєм.

ВИСНОВКИ

Проблема дослідження форм та методів державної пропаганди режимів Ф. Франко і А. Салазара актуальна на сучасному етапі розвитку науки, оскільки цілком не є вирішеною попри велику кількість наукових розробок з цієї тематики. Не було вироблено дієвої методики дослідження, яка б враховувала окрім історичного контексту конкретного періоду ще й культурні та політичні традиції кожного народу, його менталітет. Також викликають інтерес пропагандистські системи створені цими режимами, використовувані ними форми та методи, як відображення реалізації пропагандистських установок. Результати здійсненого аналізу дозволяють зробити ширші висновки щодо ключових елементів побудови пропагандистських механізмів, розшифрування їх методів впливу, що дозволяє розробити ефективні механізми протидії пропаганді.

Попри значну кількість напрацювань, в історіографії існують лакуни, які потребують глибшого вивчення та вироблення нових методик дослідження. Проблема пропагандистського впливу висвітлювалась фрагментарно, слугуючи лише додатковим елементом для характеристики державної системи та ідеології Іспанії та Португалії означеного періоду. Найбільш досліджена ця тематика в іспанській та португальській історіографіях. Вітчизняна історіографія поки що не має ґрунтовних напрацювань в даному напрямку. Але попри складнощі розвитку іспаністики та вивчення історії Португалії, у вітчизняній історіографії відбувається відхід від радянських ідеологічних кліше та побудова власних методологічних засад та наукових концепцій. Розробка даного питання необхідна для комплексного дослідження.

Стан наукової розробки означеної теми дозволяє зробити висновок про увагу до неї серед науковців, але переважно іспанських та португальських. Розроблено механізми опрацювання джерельної бази і технології дослідження. Але пошуку консенсусу заважає значна політизація цього питання.

Найчастіше дослідниками використовувались системно-структурний та діахронний методи. У проведеному дослідженні пропонується доповнити їх

порівняльно-історичним, проблемно-хронологічним, ретроспективним та історико-генетичним методами. Таким чином бачиться можливим розширення меж наукового дослідження цієї теми завдяки включенню культурної, політичної та ментальної специфіки Іспанії та Португалії і її відображення у формах та методах здійснення пропаганди.

Загальноєвропейський та національний історичний контекст появи авторитарних режимів в Іспанії та Португалії у 30-х рр. ХХ ст. пов'язаний із загальносвітовою тенденцією появи тоталітарних та авторитарних режимів як один із варіантів вирішення таких завдань: проведення модернізації, або подолання кризи, викликані Великою депресією. Національний контекст має глибокі історичні передумови: обидві держави пережили зміни статусу із могутньої колоніальної імперії до другорядної європейської держави. Піренейські держави опинились на периферії світових політичних процесів, переживаючи системну кризу.

Консерватизм є одним з давніх політичних напрямків, що існує на Піренейському півострові, але довготривалий період роздробленості та відсутності єдиного консолідуючого центру залишали прибічників консерватизму на периферії політичного життя Іспанії та Португалії. Їх зближувала єдність ідеологічних постулатів: католицизму, імперської політики, культурної експансії. ХІХ ст. було періодом соціальних потрясінь та політичної нестабільності в Іспанії та Португалії, їх відставання від провідних європейських держав ставало все очевиднішим. Лише у ХХ ст. – після повалення монархії, невдалого перебування при владі представників лівих партій та загрози скочування до некерованості державного управління глибокі потрясіння призвели до консолідації консервативних політичних сил та інтеграції з іншими правими політичними течіями. Їм вдалось створити ідеологію та пропагандистський апарат, який забезпечував формування суспільної думки в необхідному для влади напрямку.

Еволюція ідеології франкізму протягом всього періоду його існування відбивала зміну вектору політичного розвитку. Перший період існування режиму Ф. Франко став відгомонам Громадянської війни – в ідеологічній сфері домінували

антикомунізм, корпоративізм, монархізм, концепція іспанідад, звеличення та героїзація минулого, панування традиційних цінностей та релігії у суспільному житті. Для наступного періоду характерні відхід від мілітаризму, натомість, на перший план вийшли постулати національної єдності та примирення, релігійності та моральних чеснот. Останній період позначився лібералізацією ідеології, акцентуванням уваги на економічних здобутках, орієнтацією на демократичні стандарти та суспільний консенсус.

На етапі становлення режиму «Нової держави» його ідеологія формувалась під впливом концептів різнорідних політичних сил консервативного, націоналістичного, синдикалістського спрямування. Основними ідеологічними постулатами режиму А. Салазара були націоналізм, корпоративізм, антикомунізм, прихильність традиційним християнським і сімейним цінностям, ідеалізація історичного минулого.

Для другого етапу характерні ідеологічні конструкти, які включають в себе героїзацію минулого, створення пантеону національних героїв, сакралізацію нації та ототожнення успіху Португалії із її колоніальним статусом. Із 1950-х рр. із загостренням питання деколонізації та затяжного військового конфлікту в колоніях пропагандистська система запроваджує концепцію лузотропікалізму, згідно якої португальці – найгуманніші та найпрогресивніші з європейських колонізаторів.

Під час третього періоду існування режиму «Нової держави» в ідеології проявляється курс на лібералізацію та перебудову суспільного життя на демократичніших засадах, ніж на попередніх етапах.

На першому етапі свого існування франкістська пропаганда активно використовувала такі методи: багатократне повторення, апелювання до авторитету, апелювання до страху, приєднання до переможців, використання міфологічних уявлень суспільної свідомості, використання упередження, створення культу особи, демонізація ворога.

Для другого періоду, коли Іспанія опинилась у міжнародній ізоляції та переживала період автаркії, характерним було зміщення акцентів із мілітаризації суспільної думки до єдності навколо лідера. Методи пропаганди, які найчастіше

використовувались в цей період: апелювання до авторитету, апеляція до народу, апелювання до страху, фальшива дилема, формування образу «обложеної фортеці».

На третьому етапі існування режиму Ф. Франко державний апарат використовував пропагандистські прийоми апелювання до авторитету, відчуття ейфорії, використання гасел, переміщення, спрощення причини.

Методи пропаганди, які використовувались режимом А. Салазара: апелювання до авторитету, апелювання до патріотичних почуттів, апеляція до народу, формування образу ворога, культ особи, «прості люди», «не спізнися».

Отже, державна пропаганда в Іспанії та Португалії в 30-70-х рр. ХХ ст. використовувала подібні ідеологічні формулювання, форми та методи, що пояснюється схожими історичними обставинами, які пережили обидві держави, та характеристикою режимів, що прийшли до влади в цих державах у 1930-х рр. Режими Ф. Франко та А. Салазара ставили перед собою завдання модернізації на засадах націоналізму, корпоративізму, антикомунізму і традиціоналізму. Найчастіше серед усіх методів пропаганди використовувались апелювання до авторитету, апеляція до народу, формування образу ворога, створення культу особи.

Співпраця режимів відбувалась в політичній, пропагандистській та культурній площинах. Це обумовлювалось ідеологічною близькістю, схожістю культурних та політичних традицій. Історичний контекст утвердження при владі режимів Ф. Франко та А. Салазара та їх подальша співпраця дозволяють зробити висновок про існування специфічної культури держав Піренейського півострова, яка обумовлює особливості менталітету і суспільно-політичного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела :

1. Взаимоотношения между членами Объединенных Наций и Испанией. Резолюции 1-й сессии (1946 год). 39 (I). URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/39%28I%29> (дата звернення: 07.05.2020).
2. Промова Франко на площі Орієнте перед велелюдним зібранням у зв'язку з неприйняттям Іспанії до ООН. 1950 р. [Репродукція фотографії]. Франко – каудильйо Іспанії / Іваницька О.П. Чернівці : Книги – XXI, 2006. С. 433.
3. Резолюция от 29 апреля 1946 года. Резолюции Совета Безопасности ООН 1946 года. 4 (1946). URL: [https://undocs.org/es/S/RES/4\(1946\)](https://undocs.org/es/S/RES/4(1946)) (дата звернення: 07.05.2020).
4. Резолюция от 26 июня 1946 года. Резолюции Совета Безопасности ООН 1946 года. 7 (1946). URL: [https://undocs.org/es/S/RES/7\(1946\)](https://undocs.org/es/S/RES/7(1946)) (дата звернення: 07.05.2020).
5. Резолюция от 4 ноября 1946 года. Резолюции Совета Безопасности ООН 1946 года. 10 (1946). URL: [https://undocs.org/es/S/RES/10\(1946\)](https://undocs.org/es/S/RES/10(1946)) (дата звернення: 07.05.2020).
6. Франко в горах Толедо. 1968 р. [Репродукція фотографії]. Франко - каудильйо Іспанії / Іваницька О.П. Чернівці : Книги – XXI, 2006. С. 438.
7. Франко із Сальвадором Далі в палаці Пардо. 1956 р. [Репродукція фотографії]. Франко - каудильйо Іспанії / Іваницька О.П. Чернівці : Книги – XXI, 2006. С. 440.
8. A lição de Salazar [Visual gráfico] : com o Estado Novo Corporativo inicia-se uma era de dignificação de trabalho e de justiça social. 1938. // Biblioteca Nacional de Portugal. URL: <http://purl.pt/22330> (дата звернення: 07.09.2020).
9. A lição de Salazar [Visual gráfico] : Deus, Pátria, Família - a trilogia da educação nacional. 1938. // Biblioteca Nacional de Portugal. URL: <http://purl.pt/22317>. (дата звернення: 07.09.2020).
10. A lição de Salazar [Visual gráfico] : do abandono dos serviços públicos, e das ruínas... o Estado Novo... faz renascer o património histórico... da Nação. 1938. //

Biblioteca Nacional de Portugal. URL: <http://purl.pt/22256> (дата звернення: 07.09.2020).

11. A lição de Salazar [Visual gráfico] : em contraste com o zero da força armada... o Estado Novo assegura... a defesa da Nação e do Império. 1938. // Biblioteca Nacional de Portugal. URL: <http://purl.pt/22327> (дата звернення: 07.09.2020).

13. A lição de Salazar [Visual gráfico] : graças à restauração financeira, iniciada em 1928, os títulos do Estado e a moeda portuguesa... são hoje dos mais acreditados no Mundo. 1938. // Biblioteca Nacional de Portugal. URL: <http://purl.pt/22329> (дата звернення: 07.09.2020).

14. A lição de Salazar [Visual gráfico] : não havia portos que satisfizessem as exigências da economia nacional... está a construí-los o Estado Novo... 1938. // Biblioteca Nacional de Portugal. URL: <http://purl.pt/22328> (дата звернення: 07.09.2020).

15. A lição de Salazar [Visual gráfico] : onde eram escavados os montes... e intransitáveis os caminhos, já reverdecem pinhais... e magníficas estradas cortam Portugal de lés a lés. 1938. // Biblioteca Nacional de Portugal. URL: <http://purl.pt/22326> (дата звернення: 07.09.2020).

16. Beotas López E. Manuel Fraga, cuaderno de notas de una vida. Madrid : EDAF, 2007. 344 p.

17. Boletín Oficial del Estado. Madrid, 1948 – 1959. URL: <https://www.boe.es/buscar/gazeta.php> (дата звернення: 26.09.2020).

18. Cartel del referendun nacional de 1966 con foto del gral. Francisco Franco Bahamonde. 1966. [Фотографія] // Museo del Ejército. MUE-93713. URL: <http://bibliotecavirtualdefensa.es/BVMDefensa/i18n/consulta/registro.cmd?id=34026#dcId=1558288043601&p=6> (дата звернення: 27.09.2020).

19. Cidadãos votai a nova Constituição. 1933. [Фотографія] // Biblioteca Nacional de Portugal. 15251. URL : <http://purl.pt/15251> (дата звернення: 10.09.2020).

20. Decálogo do Estado Novo. 1934. [Фотографія] // Biblioteca de Arte da Fundação Calouste Gulbenkian. 28. URL : <https://visualizingportugal.squarespace.com/dec-vn-decalogo> (дата звернення: 10.09.2020).

21. Decreto de 21 de marzo de 1952 por el que se crea la Junta de Clasificación y Censura de películas cine matográficas. Departamento: Ministerio de Información y Turismo. Boletín Oficial del Estado. Núm. 91, p. 1439. URL: <https://www.boe.es/buscar/gazeta.php> (дата звернення: 11.09.2020).

22. Decreto de 13 de febrero de 1953 por el que se organiza la Filmoteca Nacional. Departamento: Ministerio de Información y Turismo. Boletín Oficial del Estado. núm. 81, de 22/03/1953, página 1499. URL: <https://www.boe.es/buscar/gazeta.php> (дата звернення: 27.09.2019).

23. Decreto de 24 de junio de 1955 por el que se establecen las normas a que han de ajustarse las publicaciones infantiles y juveniles. Departamento: Ministerio de Información y Turismo. Boletín Oficial del Estado núm. 204, de 23/07/1955, páginas 4509 a 4510. URL: <https://www.boe.es/buscar/gazeta.php> (дата звернення: 29.09.2020).

24. Fotografía del gral. Francisco Franco Bahamonde. B/N. 1946. [Фотографія] // Museo del Ejército. MUE-200350. URL: <http://bibliotecavirtualdefensa.es/BVMDefensa/i18n/consulta/registro.cmd?id=33458#dcId=1558288043601&p=6> (дата звернення: 26.09.2020).

25. Foto oficial del General Franco con dedicatoria para la Academia de Infanteria. 1949. [Фотографія] // Archivo Histórico Provincial de Toledo. PA-CAJA 5-SOBRE 12-14. URL: http://bidicam.castillalamancha.es/bibdigital/archivo_de_la_imagen/i18n/consulta/registro.cmd?id=37874#dcId=1558288043601&p=10 (дата звернення: 26.09.2020).

26. Francisco Franco. 1939 [Репродукція фотографії]. *Franco. La consolidación en el poder a través de la imagen (1936-1951)* / Donet L. València : Historia del Arte, 2012. P. 24.

27. Francisco Franco. 1940 [Репродукція фотографії]. Franco. *La consolidación en el poder a través de la imagen (1936-1951)* / Donet L. València : Historia del Arte, 2012. P. 26.

28. Francisco Franco. 1946. [Фотографія] // Instituto del Patrimonio Cultural de España. VN-29925. URL:

http://www.mcu.es/fototeca_patrimonio/show_ficha.do?archivo=RUIZ%20VERNACCI&record=VN-29925#dcId=1558288043601&p=9 (дата звернення: 27.09.2020).

29. Francisco Franco a caballo. 1963. [Фотографія] // Instituto del Patrimonio Cultural de España. VN-34295. URL: http://www.mcu.es/fototeca_patrimonio/show_ficha.do?archivo=RUIZ%20VERNACCI&record=VN-34295#dcId=1558288043601&p=11 (дата звернення: 27.09.2020).

30. Franco Salgado-Araujo Francisco. Mis conversaciones privadas con Franco. Barcelona : Planeta, 1976. 564 p. URL : <http://www.onscene.ru/Mis-conversaciones-privadas-con-Franco-or-cFrancisco-Franco-Salgado-Araujo/8/fbjff> (дата звернення: 29.09.2020).

31. Franco visto por sus ministros. La figura humana y política del Caudillo descrita por sus colaboradores mas intimos / Angel Bayod. Barselona: Editorial Planeta, 1981. 462 p.

32. Lei n.º 1941, de 11 de Abril de 1936. *Diário do Govêrno*. 1936, 11 de Abril. P. 411-413. URL: <https://dre.pt/application/file/690288> (дата звернення: 08.09.2020).

33. Livro de Leitura da terceira Classe : [livro / Barros Ferreira]. Lisboa : Porto Editora, 1958. 218 p. URL: <https://www.custojusto.pt/lisboa/livros/livro-de-leitura-da-3-classe-4-edicao-1958-26051885> (дата звернення: 07.09.2020).

34. Livro de Leitura para a 3ª classe : [livro / Velas de Cristo]. Lisboa : PORTUGAL, 1971. 140 p. URL: <http://memoria-africa.ua.pt/Library/ShowImage.aspx?q=/Geral/L-00000037&p=15> (дата звернення: 07.09.2020).

35. Medallón de Francisco Franco, Plaza Mayor de Salamanca. 2008. [Фотографія] // Pol Mayer. PM 16849. URL: https://www.europeana.eu/portal/es/record/2058612/object_CHB_9f15c27d1a336f0da863180d1f4adc13f7ce54c8.html?q=Francisco+Franco#dcId=1558288043601&p=15 (дата звернення: 27.09.2020).

36. Orden acordada en Consejo de Ministros de 24 de junio de 1955 por la que se desarrolla el Decreto sobre ordenación de las publicaciones infantiles y juveniles. Departamento: Ministerio de Información y Turismo. Boletín Oficial del Estado, núm.

33/1956 de 2 de febrero de 1956, páginas 841 a 845. URL: <https://www.boe.es/buscar/gazeta.php> (дата звернення: 01.10.2020).

37. Patriotas votai na lista da União Nacional : para que Portugal navegue sempre na bonança. 1934. [Фотографія] // Biblioteca Nacional de Portugal. 22068. URL : <http://purl.pt/22068> (дата звернення: 06.09.2020).

Відеоматеріали :

38. Porque te vi llorar / Juan de Orduña; protagonizada por: Pastora Peña, Luis Peña, Manuel Arbó; CIFESA. 1941 [Кінофільм]. SIMKL. URL : <https://simkl.ru/movies/212468/porque-te-vi-llorar/> (дата звернення: 29.09.2020).

39. Raza / Sáenz de Heredia José Luis; protagonizada por: Alfredo Mayo, Ana Mariscal, José Nieto; Cancilleria del Consejo de la Hispanidad. 1941 [Кінофільм]. RTVE. URL : <http://www.rtve.es/alacarta/videos/filmoteca/raza-1941/3336985/> (дата звернення: 02.10.2020).

40. Rojo y negro / Arévalo Carlos; protagonizada por: Ismael Merlo, Conchita Montenegro; CEPICSA. 1942 [Кінофільм]. Tribulaciones Metapolíticas. URL : <https://adversariometapolitico.wordpress.com/2018/03/27/rojo-y-negro-1942-pelicula-sobre-la-guerra-civil-espanola/> (дата звернення: 03.10.2020).

41. Sin novedad en el Alcázar / Genina Augusto; protagonizada por: Aldo Fiorelli, Carlos Muñoz, Fosco Giachetti, María Denis; Film Bassoli. 1940 [Кінофільм]. Gloria TV. URL : <https://gloria.tv/video/JQNXavA69gDP186S4YcZWYSAH> (дата звернення: 03.10.2020).

Монографії та наукові статті :

42. Алексеева Т.А. Диктатура Франко: становление и своеобразие последующей эволюции. *Наука*. 2008. №11. С. 87–97.

43. Бачинська Ю. Відображення в архітектурі меморіальних практик за часів франкістського режиму. *Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених «Молода наука-2020»* : у 5 т. Т.1. Запорізький національний університет. Запоріжжя : ЗНУ, 2020.

44. Василенко Ю.В. Идеино-ценностные уровни испанского консерватизма. *Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения РАН*. 2008. №8. С. 293–311.
45. Волкова Г.И., Дементьев А.В. Политическая история Испании XX века: Учебное пособие. Москва : Высшая школа, 2005. 191 с.
46. Годлевська В. Ю. Перехід від авторитаризму до демократичного суспільства в Іспанії (1960–1982 роки) : Монографія. Вінниця : ВНТУ, 2009. 160 с.
47. Гранцева Е. О. Испанская культура в состоянии «разрыва» (1939-1956). *Электронный научно-образовательный журнал «История»*. 2011. № 8. С. 32–33. URL: <http://history.jes.su/s207987840000269-4-1> (дата звернення: 05.10.2020).
48. Драбкин Я.С. Тоталитаризм в Европе XX века. Из истории идеологий, движений, режимов и их преодоления. Москва : Памятники исторической мысли, 1996. 539 с.
49. Іваницька О.П. Франко – каудильйо Іспанії. Чернівці : Книги-XXI, 2006. 432 с.
50. История Испании : в 2 томах. С древнейших времен до конца XVII века. Москва : «Индрик», 2012. Том 1. 696 с.
51. Казакова О. М., Бачинська Ю. В. Форми та методи державної пропаганди в Іспанії за часів режиму Ф. Франко. *Збірник наукових праць «Гілея: науковий вісник»*. Київ : «Видавництво «Гілея», 2020. С. 31–35.
52. Креленко Д.М. Франсиско Франко: путь к власти. Саратов : Изд-во Саратовского университета, 2002. 45 с.
53. Куцевич В.К. Тремендизм как экзистенциальная концепция действительности в романе «Семья Паскуаля Дуарте» Камило Хосе Селы. *Молодежь и наука: реальность и будущее: Материалы III Международной научно-практической конференции*. Невинномысск : НИЭУП, 2010. С. 171–173. URL: <http://textarchive.ru/c-2835336-p31.html> (дата звернення: 26.09.2020).
54. Лапшов Б.А. От монархии к диктатуре: Испания в первой половине XX века. (по страницам «European history Quarterly»). *European history Quarterly*.

- Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература.* 2003. №3. С. 169–183.
55. Павлишена Ю.В. Внутрішня політика франкістського режиму у 1939-1945 роках. *Вісник Київського міжнародного університету.* 2005. № 4. С. 126–138.
56. Платошкин Н.Н. Гражданская война в Испании 1936-1939 гг. Москва : «ОЛМА-ПРЕСС», 2005. 144 с.
57. Пожарская С.П. Франсиско Франко и его время. Москва : ОЛМА Медиа Групп, 2007. 410 с.
58. Протасенко С.В. Идеология франкизма – при Франко и после. *Политекс.* 2008. №1. С. 104–116.
59. Рыбина Н.В. Методы управления массовым сознанием в тоталитарных и авторитарных режимах (А. Гитлера, Б. Муссолини, Ф. Франко). *Голос минувшего. Кубанский исторический журнал.* 2012. №1-2. С. 129–135.
60. Федоров А.Ю. Репрессивная политика в ходе и после гражданской в Испании: история и полемика. *Историческая экспертиза.* 2016. № 4. С. 45–66.
61. Федоров К. С. Цивилизационные источники иберийских национальных государств. *Обозреватель-Observer.* 2009. № 7. С. 83–93.
62. Филатов Г.А. Эволюция образа Франсиско Франко в испанских киноновостях «No-Do». *Научный диалог.* 2015. № 12 (48). С. 363–373.
63. Хазанов А. М. Португальская колониальная империя 1415-1974. Москва : Вече, 2014. 384 с.
64. Хазанов А. М. Португалия и ее империя в эпоху Салазара и Каэтано. Москва : Институт востоковедения РАН, 2015. 308 с.
65. Химич Г.А. Характерные черты испанской культуры как парадигма архетипов национального сознания. *Вестник Российского университета дружбы народов.* 2011. №2. С. 7–21.
66. Almuiña Fernández C. España y Portugal: tan cerca geográficamente y tan lejos históricamente. *La Albolafia: Revista de Humanidades y Cultura.* 2014. № 1. P. 137–146.
67. Arráez Llobregat J. L. Memoria y Poéticas de una Europa en guerra 1936-1945. *HAO.* 2014. № 34. P. 177–178.

68. Barrachina Carles. El cine como instrumento de socialización en las políticas cinematográficas del franquismo. *Film-Historia*. 1995. № 2-3. P. 147–159.
69. Botrel J.- F. Libros y lectores en la España del siglo XX. Rennes : JFB, 2008. 112 p.
70. Bozal Valeriano. Arte, ideología e identidad en los años del franquismo. *Historia del Arte Contemporáneo*. 2006. № 25. P. 17–31.
71. Bulpes Fernández C., Conde Lobato R., Rojas Mateos A. Propaganda En La Europa De Principios Del Siglo XX. *ACADEMIA*. URL : https://www.academia.edu/14053388/Propaganda_en_la_Europa_de_principios_del_siglo_XX_trabajo_grupal_ (дата звернення: 20.09.2020).
72. Cal Rosa. Apuntes sobre la actividad de la Dirección General de Propaganda del Franquismo (1945-1951). *Historia y Comunicación Social*. 1999. № 4. P. 15–33.
73. Caldeira A. M. O partido de Salazar: antecedentes, organização e funções da União Nacional (1926-34). *Análise Social*. 1986. № 94. P. 943–977.
74. Campo J. J. Rasgos básicos de la ideología dominante entre 1939 y 1945. *Revista de Estudios Políticos (Nueva Época)*. 1980. № 15. P. 79–117.
75. Caparrós Lera J.M. Cine e historia en España. *D'Art*. 1989. № 15. P.197–200.
76. Cazorla Sánchez A. Fear and Progress Ordinary Lives in Franco's Spain, 1939–1975. Oxford : Wiley-Blackwell, 2010. 304 p.
77. Cervelló J. S. Portugal y España: encuentros y desencuentros (1640-2002). *Historia y política: Ideas, procesos y movimientos sociales*. 2002. № 7. P. 267–287.
78. Cinema em Português. VII Jornadas / Frederico Lopes, Paulo Cunha, Manuela Penafria. Covilhã : LabCom.IFP, 2015. 144 p.
79. Correia L. M. Il Duce à secretária de Salazar. Lição sobre o lugar da história no Nuovo Stato. *Estudos Italianos em Portugal*. 2017. № 12. P. 69–82.
80. Costa Pinto A. O Estado Novo português e a vaga autoritária dos anos 1930 do século XX. *O Corporativismo em Português / Francisco Palomanes Martinho, Antonio Costa Pinto*. Rio de Janeiro: Civilização Brasileira, 2007. P. 25–49.
81. Cunha P. As narrativas históricas no cinema português durante o Estado Novo (1932-74). *O Olho da História*. 2010. № 14. P. 1–12.

82. De Meneses F. R. Salazar: A Political Biography. New York: Enigma Books, 2009. 656 p.
83. Diego Pérez Carmen. Intervención del primer Ministerio de Educación Nacional del franquismo sobre los libros escolares. *Revista Complutense de Educación*. 1999. № 2. P. 53–72.
84. Díez Emeterio. El Círculo Cinematográfico Español (1940-1944). *Historia y Comunicación Social*. 2008. № 13. P. 47–62.
85. Do Carmo Piçarra M. «CINEMA IMPÉRIO»: a projeção colonial do Estado Novo português nos filmes das exposições entre guerras mundiais. *Letras da Universidade de Lisboa*. 2016. № 22. P. 126–151.
86. Dominguez Perela Enrique. Introducción al problema de las conductas estéticas durante el franquismo (1, 1939-1960). *Editorial Universidad Complutense*. 1990. № 3. P. 17–97.
87. Donet L. Franco. La consolidación en el poder a través de la imagen (1936-1951). València : Historia del Arte, 2012. 29 p.
88. Dos Santos G. «Política do espírito»: O bom gosto obrigatório para embelezar a realidade. *Media & Jornalismo*. 2008. № 12. P. 59–72.
89. Drumond M. Ao bem do desporto e da Nação: relações entre esporte e política no Estado Novo português (1933-1945). *Revista Estudos Políticos*. 2013. № 7. P. 298–318.
90. Ferraz de Matos P. Imagens de África? Filmes e documentários portugueses relativos às antigas colónias africanas (primeira metade do século XX). *Comunicação e Sociedade*. 2016. № 29. P. 153–174.
91. Ferreira Navarro M. Las relaciones entre España y Portugal en la década de 1940. *Huellas de la Historia*. 2012. № 34. P. 1–15.
92. García Ruiz Víctor. Los mecanismos de censura teatral en el primer franquismo y Los pájaros ciegos de V. Ruiz Iriarte (1948). *Gestos : teoría y práctica del teatro hispánico*. 1996. № 22. P. 59–85.
93. García Sánchez Jesús. Sellos y memoria: la construcción de una imagen de España, 1936-1945. *Ediciones Universidad de Salamanca*. 2007. № 25. P. 37–86.

94. Garrido F. El frente del Este en el NO-DO: desinformación y propaganda, 1943-1945. *Filmhistoria*. 1993. № 1-2. P. 321–337.
95. Gil Pardo C. Las noticias cinematográficas en el primer año del NO-DO. V *Congreso Internacional de Historia y Cine: Escenarios del cine histórico*. Getafe : Ramón Cantó Alcaraz Madrid, 2017. P. 1137–1147.
96. Gómez Cuesta Cristina. La construcción de la memoria franquista (1939-1959): mártires, mitos y conmemoraciones. *Ediciones Universidad de Salamanca*. 2007. № 25. P. 87–123.
97. Gómez Cuesta Cristina. Entre la flecha y el altar: el adoctrinamiento femenino del franquismo. Valladolid como modelo, 1939-1959. *Cuadernos de Historia Contemporánea*. 2009. № 31. P. 297–317.
98. Gomez I.S. El arte español ante el final de la dictadura de Franco: la necesidad de una apertura internacional. *Actas del I Congreso Internacional de Historia de Nuestro Tiempo*. Logroño : Universidad de La Rioja, 2008. P. 257–266.
99. González Aja T. Monje y soldado. La imagen masculina durante el Franquismo. *Revista Internacional de Ciencias del Deporte*. 2005. № 1. P. 46–63.
100. González Boyero M. A. Las dictaduras ibéricas: salazarismo y franquismo. *Revista de Claseshistoria*. 2010. № 3. P. 1–19.
101. Gutiérrez Carbajo Francisco. Algunos textos narrativos y teatrales sobre la guerra civil española y sus adaptaciones cinematográficas. *Península. Revista de Estudios Ibéricos*. 2008. № 5. P. 213–230.
102. Hernández Burgos Claudio, Del Arco Blanco Miguel Ángel. Más allá de las tapias de los cementerios: la represión cultural y socioeconómica en la España franquista (1936-1951). *Cuadernos de Historia Contemporánea*. 2011. № 33. P. 71–93.
103. Herrera Giménez María, Marset Campos Pedro, Llor Moreno Carmen, Cánovas Belchí Joaquín. Psiquiatría y cine en España durante la dictadura franquista (1939-1975). *Norte de salud mental*. 2011. № 41. P. 87–93.
104. Jurado Morales José. El discurso patriarcal en la poesía femenina del primer franquismo. *Revista Signa*. 2014. № 23. P. 525–544.
105. Labanyl J. Historia y mujer en el cine del primer franquismo. *Journal of the*

institute of Romance Studies. 2016. № 5. P. 42-59. URL: <http://revistas.uam.es/secuencias/article/viewFile/4250/4577> (дата звернення: 04.10.2020).

106. Lénárt An. Bases y conceptos de la política cinematográfica de Franco. *Acta Scientiarum Socialium*. 2008. № 27. P. 37–38.

107. Lima Grecco G. El control del libro durante el Primer Franquismo. *Diálogos*. 2014. №18 (1). P. 361–380.

108. Lira S. Arte Portuguesa do século XX. *ACADEMIA*. URL : https://www.academia.edu/3467933/Arte_em_Portugal_s%C3%A9culo_XX (дата звернення: 10.09.2020).

109. López Díaz Jesús. El papel del fascismo y el falangismo en la recepción de la modernidad en la arquitectura española contemporánea. *Anales de Historia del Arte*. 2014. № 24. P. 237–252.

110. Mainer J.-C. Falange y literature. Antología. Barcelona : RBA, 2013. 700 p.

111. Manrique Arribas Juan Carlos, López Pastor Víctor Manuel, Torrego Egido Luis Mariano, Mongas Aguado Roberto. La labor formativa desarrollada por la sección femenina de la falange en la preparación de sus mandos e instructoras durante el período franquista. *Ediciones Universidad de Salamanca*. 2008. № 27. P. 347–365.

112. Martínez Rus A. No sólo hubo censura: la destrucción y depuración de libros en España (1936-1948). *Creneida*. 2017. №5. P. 35–65.

113. Montes Fernández F.J. Recordando la historia del cine español. *Anuario Jurídico y Económico Escurialense*. 2011. № XLIV. P. 597–622.

114. Moreno Luzón J. Mitos de la España inmortal. *Claves de razón práctica*. 2007. № 174. P. 26–35.

115. Nieto Ferrando Jorge. De las «stars» al estructuralismo. Evolución de la crítica y la prensa cinematográfica en Barcelona bajo el franquismo. *Estudios sobre el Mensaje Periodístico*. 2015. № 1. P. 145–160.

116. Payne Stanley G. Falange. Historia del fascismo español. Madrid : SARPE, 1985. P. 255.

117. Pena Rodríguez A. A guerra de propaganda de Salazar. Os correspondentes portugueses e a Guerra Civil de Espanha (1936-1939). *Media & Jornalismo*. 2003. № 3. P. 9–22.

118. Pena Rodríguez A. Salazar y Franco en el panorama internacional: estrategia diplomática y propaganda (1936-1945). *Espacio, tiempo y Forma. Serie V, Historia Contemporánea*. 2013. № 25. P. 23–48.

119. Pingree G.B. Franco And The Filmmakers: Critical Myths, Transparent Realities. *Film-Historia (Spain)*. 1995. № 5 (2-3). P. 183–200.

120. Pinto J. A. da C. Gilberto Freyre e o Lusotropicalismo como ideologia do Colonialismo português (1951–1974). *Revista UFG*. 2009. № 11(6). P. 145–160.

121. Presas Sobrado A. La interpretación franquista de Joan Maragall. Barcelona : Universitat de Barcelona, 2013. 99 p.

122. Quaresma L. Cultura de desinformação. A propaganda, censura e manipulação dos média na manutenção da ordem social. *ACADEMIA*. URL : https://www.academia.edu/7822992/Cultura_de_desinforma%C3%A7%C3%A3o_A_propaganda_censura_e_manipula%C3%A7%C3%A3o_dos_m%C3%A9dia_na_manuten%C3%A7%C3%A3o_da_ordem_social (дата звернення: 07.09.2020).

123. Ramírez Martínez F. Ciencia, tecnología y propaganda en el noticiario oficial del franquismo NO-DO (1943-1964). Madrid : Universidad Autónoma de Madrid, 2011. 465 p.

124. Relações Portugal-Espanha : cooperação e identidade. I Encontro Internacional (Zamora, 1 e 2 de outubro de 1999). Porto : CEPESSE, 2000. 339 p.

125. Rodríguez A.I., Martínez J.R. Circunstancias socio-culturales de la mujer de principios del siglo XX y la literatura femenina de 1936 a 1945. Almería : Universidad de Almería, 2013. 51 p.

126. Sabín Rodriguez J.M. La sinematografía española: Autarquía y censura, 1938-1945. Barcelona : Cuadernos Republicanos, 2002. 21 p.

127. Sánchez B.B. La Vicesecretaría de Educación Popular (1941-1945): un «ministerio» de la propaganda en manos de Falange. *Espacio, Tiempo y Forma. Serie V. Historia Contemporánea*. 1991. № 4. P. 73–96.

128. Sanz Ferreruela F. Catolicismo y cine en España (1936-1945). *Fotocinema. Revista Científica de Cine y Fotografía*. 2014. № 8. P. 299–305.
129. Sanz Hernando C., Cabrera A. Franco en Portugal: la revitalización de los mitos franquistas para romper el cerco internacional. *Tripodos*. 2019. № 44. P. 187–201.
130. Santos Juliá, García Delgado José Luis, Jiménez Juan Carlos, Fusi Juan Pablo. *La España del siglo XX*. Madrid: Marcial Pons Historia, 2007. 767 p.
131. Sevillano Calero Francisco. Dictadura, socialización y conciencia política. Persuasión ideológica y opinión en España bajo el franquismo (1939-1962). Alicante : Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, 1996. 547 p.
132. Sevillano Calero F. Propaganda y medios de comunicación en el franquismo (1936-1951). Murcia : Publicaciones de la Universidad de Alicante, 1998. 315 p.
133. Simón Sanjurjo J. A. La diplomacia del balón: deporte y relaciones internacionales durante el franquismo. *História e Cultura*. 2015. № 1. P. 165–189.
134. Tíscar Santiago M. J. Deuda Saldada: Franco, el regimen y la guerra colonial portuguesa. *Espacio, tiempo y Forma. Serie V, Historia Contemporánea*. 2013. № 25. P. 131–152.
135. Torres Nebrera Gregorio. Imágenes filmicas de la España del franquismo. *Anales*. 2009. № 21. P. 189–212.
136. Traducción y censura en España (1939-1985). Estudios sobre corpus TRACE: cine, narrativa, teatro / Merino Álvarez Raquel. León: Universidad de León, 2007. 313 p.
137. Vázquez Astorga Mónica. Los monumentos a los caídos: ¿un patrimonio para la memoria o para el olvido? *Anales de Historia del Arte*. 2006. № 16. P. 285–314.
138. Veres Cortés Luis. Lenguaje y censura literaria y periodística en el Franquismo. *Historia y Comunicación Social*. 2009. № 14. P. 177–184.

Дисертації та автореферати :

139. Гранцева Е.О. Деятели испанской культуры в оппозиции франкизму : 1939-1975 гг. : автореферат дис. ... кандидата исторических наук. М., 2005. 23 с.
140. Павлишена Ю.В. Внутрішня політика франкістського режиму в Іспанії. 1939-1975 рр. : автореферат дис... канд. іст. наук. К., 2007. 22 с.

141. Филатов Г. А. Эволюция официальной идеологии франкизма : 1939-1975 гг. : дис. ... кандидата исторических наук : 07.00.03 – всеобщая история / Институт всеобщей истории РАН. Москва, 2016. 230 с.

142. Costa Brandão Alves C. S. Camponeses do Cinema: a Representação da Cultura Popular no Cinema Português entre 1960 e 1970 : tese de doutoramento: : 17.00.01 – antropologia social e cultural / Universidade Nova de Lisboa. Lisboa, 2012. 347 p.

143. Gil Gascón Fátima. Construyendo a la mujer ideal: mujer y censura cinematográfica durante el franquismo (1939-1963) : tesis doctoral : 17.00.01 – historia del arte (contemporáneo) / Universidad Complutense de Madrid. Madrid, 2009. 695 p.

144. Llorente Hernández Ángel. Arte e ideología en la España de la Postguerra (1939-1951) : tesis doctoral : 17.00.01 – historia del arte (contemporáneo) / Universidad Complutense de Madrid. Madrid, 1991. 1583 p.